VILNIAUS UNIVERSITETAS

FILOLOGIJOS FAKULTETAS

MIGLĖ BALTRUKEVIČIENĖ

LITERATŪROS ANTROPOLOGIJOS IR KULTŪROS STUDIJŲ PROGRAMA

Moralės ugdymas pirmoje XIX a. pusėje: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“

Magistro darbas

Darbo vadovė prof. dr. Dainora Pociūtė-Abukevičienė

Vilnius

2025

Miglė Baltrukevičienė, *Moralės ugdymas pirmoje XIX a. pusėje: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“ / Moral Upbringing In The First Half of 19th Century: “Pamokslai vairingose materijose” by Jurgis Ambraziejus Pabrėža*. Magistro darbas, vadovė prof. dr. Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2025, p. 55

Raktažodžiai: Jurgis Ambraziejus Pabrėža, Pamokslai vairingose materijose, pamokslai, moralė, nuodėmė, Katalikų bažnyčia, Žemaičių vyskupija.

Anotacija

Šiame magistro darbe analizuojami Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“. Atsižvelgiant į pirmos XIX a. pusės istorinį, politinį ir religinį kontekstą aptariamas Pabrėžos pamokslų pobūdis lietuviškosios pamokslininkystės kontekste, tiriamas J. A. Pabrėžos pamoksluose atsispindintis Katalikų bažnyčios moralės kanonas, J. A. Pabrėžos reakcija į to meto visuomenėje egzistavusias ir aktualias moralines ir socialines problemas, jo siūlomi šių problemų sprendimo būdai.

Keywords: Jurgis Ambraziejus Pabrėža, Pamokslai vairingose materijose, sermons, morality, sin, Catholic church, Samogitian diocese.

Annotation

This master's thesis analyzes Jurgis Ambraziejus Pabrėža’s „Pamokslai vairingose materijose“ (“Sermons on Various Matters”). Considering the historical, political, and religious context of the early 19th century, the study examines the reflection of the Catholic Church's moral canon in Pabrėža's sermons, his response to the moral and social issues prevalent in the society of that time, the solutions he proposed, and discusses the style of his sermons within the context of Lithuanian homiletics.

Santrauka

Magistro darbe „Moralės ugdymas pirmoje XIX a. pusėje: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“ analizuojama J. A. Pabrėžos pamokslų specifika ir analizuojamos autoriaus diegiamos moralės strategijos, ugdomų asmens elgesio normų pobūdis. Kadangi šis pamokslų rinkinys anksčiau buvo tyrinėtas tik kalbiniu, bet ne turinio ir žanro raidos požiūriu, šiame darbe siekiama atskleisti šio pamokslų rinkinio unikalumą ir svarbą lietuviškosios katalikiškosios pamokslininkystės tradicijoje. Taip pat analizuojama šio pamokslų rinkinio svarba socialiniu požiūriu, tekstuose išryškėjantis J. A. Pabrėžos požiūris į žmogų ir bendruomenę.

J. A. Pabrėžos rinkiniui „Pamokslai vairingose materijose“ tirti pasitelktas sociokritinės literatūros analizės metodas. Šis metodas pasirinktas atsižvelgus į dvipusį pamokslo kaip žanro santykį su visuomene. Pasirinktos pamokslų temos ir jų plėtojimas yra nulemtas bendruomenės, kurioje gyvena ir tarnauja dvasininkas, gyvenimo būdo ir kultūrinio konteksto, tačiau kartu pamokslai veikia kaip ugdymo priemonė ir turi tikslą keisti ir koreguoti visuomenės požiūrį bei elgseną.

J. A. Pabrėžos rinkinyje „Pamokslai vairingose materijose“ ryškiai atsispindi pirmoje XIX a. pusėje Katalikų bažnyčios vykdyta tikinčiųjų katekizavimo programa, paremta Katalikų Apšvietos idėjomis. Katalikų Apšvietos judėjimas, Bažnyčioje išplėtojęs idėjas, kurias patvirtino ir galutinai įgyvendino II Vatikano susirinkimas, teigė kiekvieno žmogaus pašaukimo į šventumą idėją. Taigi, šventumas suvokiamas kaip kiekvienam tikinčiajam Bažnyčios siūlomas gyvenimo būdas, o ne kaip išrinktųjų privilegija. Išplėtojus šią mintį, kilo poreikis šviesti visus Katalikų bažnyčiai priklausančius asmenis, ypač tuos, kuriems mokslas įprastai būdavo neprieinamas. Tikinčiųjų ugdymo ir švietimo funkciją turėjo atlikti pamokslai.

J. A. Pabrėža, imdamasis tikinčiųjų moralinio ugdymo užduoties, pasirenka pamokslus konstruoti Katekizmo pavyzdžiu, t. y. klausimų-atsakymų forma. Toks minčių dėstymo principas lėmė, kad „Pamokslai vairingose materijose“ tapo griežtai struktūruotu tekstu, aiškiai atskleidžiančiu pagrindines pamokslininko mintis. Kadangi minėti pamokslai turi paskirtį šviesti tikinčiuosius ir ugdyti jų moralę (analizuojantys su nusižengimais etikos ir moralės normoms susijusius klausimus), šis rinkinys pagrįstai laikomas nebe postile (konkrečius Evangelijų tekstus aiškinančių), bet teminių pamokslų rinkiniu.

J. A. Pabrėža rinkinyje „Pamokslai vairingose materijose“ pasirenka ugdyti tikinčiųjų moralę nuodėmių ir ydų kritikos būdu. Kalbėdamas apie kūno ir liežuvavimo nuodėmes, jis modifikuoja ir

praplečia moralumo ir amoralumo sąvokas. Analizuodamas kūno amoralumą, J. A. Pabrėža argumentuoja išvadą, kad visos nuodėmės kenkia žmogui visais lygmenimis: tiek jo kūnui (kalbant konkrečiai apie kūno amoralumą) ar reputacijai (kalbant apie psichologinį / socialinį amoralumą), tiek santykiui su kitais, tiek jo sielai kaip nemirtingai asmens daliai. Taip išryškėja pagrindinis J. A. Pabrėžos siūlomas antropologinis požiūris į žmogų kaip atsakingą tiek už save, tiek už artimą.

J. A. Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“ išsiskiria iš lietuviškosios katalikiškosios pamokslininkystės tradicijos ir tuo, kad juose Pabrėža atsiskleidžia tiek kaip dvasininkas, tiek kaip liaudies gydytojas. Pabrėžtina, kad XVI-XVIII a. Lietuvoje, kurioje dominavo jėzuitų švietimas, katalikų kunigai buvo atsiribojęs nuo medicinos, nes buvo pagal jėzuitų ordino konstitucijas (taigi, galiojusias visai tuometinei švietimo sistemai) medicinos ir religijos sferos buvo nesuderinamos. Vilniaus universitete Medicinos fakultetas buvo įkurtas tik panaikinus jėzuitų ordiną. Lietuviškos katalikų pamokslininkystės istorijoje J. A. Pabrėža reprezentuoja naujo tipo kunigą-liaudies gydytoją, kuris pamoksluose remiasi savo medicinine patirtimi. „Pamokslai vairingose materijose“ – pirmasis pamokslų rinkinys, kuris atlieka ir medicininio liaudies šveitimo vaidmenį.

Turinys

Įvadas 6

I. XVIII–XIX a. Katalikų bažnyčios situacija Europos politiniame kontekste 12

1.2. Žemaičių vyskupija carinės Rusijos okupuotoje Lietuvoje. Vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio indėlis 14

1.3. Katalikų bažnyčios mokymas pirmoje XIX a. pusėje: katalikų Apšvieta 16

II. Jurgis Ambraziejus Pabrėža 19

2.1. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos biografija 19

2.2. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos homiletikos rinkinio „Pamokslai vairingose materijose“ sandara ir tematika 23

2.3. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos homiletikos rinkinio „Pamokslai vairingose materijose“ stilius 25

III. Moralės ugdymo modelis Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ 28

3.1. Kūno moralumas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ 32

3.1.1 Fizinis smurtas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ 33

3.1.2. Lytinis moralumas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ 36

3.2. Psichologinis / socialinis moralumas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ 41

3.2.1. Liežuvio nuodėmės „Pamoksluose vairingose materijose“ 41

3.2.2. Melas „Pamoksluose vairingose materijose“ 42

3.2.3. Apkalbos / šmeižtas „Pamoksluose vairingose materijose“ 43

Išvados 48

Šaltiniai ir naudota literatūra 51

Summary 54

Įvadas

Šiame magistro darbe analizuojami Žemaitijoje veikusio tėvo pranciškono, kunigo, švietėjo, liaudies gydytojo ir bibliofilo Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos (1771–1849) „Pamokslai vairingose materijose“. J. A. Pabrėžos sudaryti homiletikos rinkiniai (be rinkinio „Pamokslai vairingose materijose“, J. A. Pabrėža parengė dar keturis pamokslų ir rekolekcijoms skirtų tekstų rinkinus: „Mokslós Rodąs Ko reyk Noręt Geró smerczió nóumyrty“, „Rekólekcyjys dwasiszkas i tris dyinas padalitas“, „Parkratima ąt sąuźines“ ir „Kninga turinti savyje kozonius“) liudija pokyčius lietuvių homiletikos istorijoje, susijusius su aktyviu katalikų kunigijos atstovų įsitraukimu į moralinį liaudies ugdymą ir kasdienių etikos kanonų formavimą. Šis šaltinis suteikia žinių ir apie sociokultūrinę situaciją bei detaliau atskleidžia to meto Katalikų bažnyčios veiklos raidą.

Katalikų bažnyčia XVIII a. pab. – XIX a. pr. išgyveno pokyčių laikotarpį. Didžiosios Prancūzijos revoliucijos metu vykdytas Katalikų bažnyčios persekiojimas vertė persvarstyti bažnyčios veikimo būdus ir požiūrį į tikinčiuosius. Lietuvoje situaciją dar labiau komplikavo trečiasis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas. Rusijos imperijos vykdyta Katalikų bažnyčios pertvarka, siekiant ją paversti priklausoma nuo pasaulietinės imperijos valdžios bei menkas dvasininkų dėmesys tikintiesiems, ypač valstiečiams, lėmė moralinį nuosmukį. J. A. Pabrėža tapo vienu svarbiausių dvasininkų, siekusių ugdyti tikinčiųjų, ypač valstiečių, sąmoningumą: žemaitiški teminiai pamokslai, patekę į rinkinį „Pamokslai vairingose materijose“, buvo vienas pirmųjų bandymų aktyviai morališkai ugdyti Lietuvos katalikus.

J. A. Pabrėžos pamokslai įsirašo į jau buvusią pamokslų žanro tradiciją. Lietuvių pamokslininystė, kuri prasideda su J. Bretkūno 1591 m. parengta „Postile“, yra sena lietuvių raštijos tradicija, kilusi iš Reformacijos judėjimo: Jonas Bretkūnas, versdamas Bibliją į lietuvių kalbą, parengė ir Evangelijos tekstus aiškinančius pamokslus (Aleknavičienė, 2006; Aleknavičienė, 1999). Jos atskiras šakas sudaro protetsantiški ir katalikiški pamokslai, tačiau dėl katalikybės įsigalėjimo, XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. nuosekliau plėtojosi tik katalikiškoji pamokslininkystės atšaka. Lietuvoje išplitus Kontrreformacijos judėjimui, Mikalojus Daukša 1599 m. į lietuvių kalbą išverčia Jokūbo Vujeko „Postilla catholicka“ (Biržiška, 1926; Daukša, 1990; Jovaišas, 2000), kurioje iš postilių (Evangelijų aiškinimo) tradicijos, ilgainiui pereinama prie teminių pamokslų, šiuose tekstuose ima rastis su kasdiene žmogaus aplinka, taip pat ir elgsenos normomis susijusių klausimų plėtojimas.

XVIII a. lietuviškosios katlaikiškosios pamokslininkystės tradicijoje matyti svarbūs ir reikšmingi pokyčiai. 1753 m. pasirodo kunigo Mykolo Olševskio (apie 1712 – apie 1779 m.) pamokslų rinkinys „Broma, atwerta ing Wiecznasti“ (1753 m.) Baroko pasaulėjauta persmelkti pamokslai jau turi kitokią funkciją: rašydamas teminius pamokslus, Mykolas Olševskis plėtoja ir gilina teologines temas ir problemas. Tai nebėra tikėjimo pagrindus klojantys pamokslai, bet žinias gilinančios paskaitos (Olševskis, 2015; Biržiška, 1963; Tereškinas, 1992). Baroko laikotarpio pamokslus jų konstravimo ir žanro bei stiliaus kaitos aspektu tyrinėjo Viktorija Vaitkevičiūtė (Vaitkevičiūtė, 2008). Analizuodama LDK laikotarpio katalikų pamokslus, tyrėja atrado jų sąsają su jėzuitiškuoju retorikos modeliu ir įrodė, kad LDK laikotarpiu pamokslai funkcionavo kaip populiariausias bažnytinės retorikos žanras. Tyrėja pastebėjo, kad dauguma to laikotarpio pamokslų buvo orientuoti į išsilavinusį klausytoją.

XVIII a. lietuviškosios pamokslininkystės tradicijoje aiškiai matomas dar vienas lūžis: perėjimas iš barokinio pamokslo į klasicistinį. Vienuolio bernardino Kiprijono Lukauskio (apie 1747 – 1750 m.) pamokslai „Pamoksło isz prisakimu Diewa“ atskleidžia ne tik teologines problemas ir diskusijas, bet ir pateikia platesnį vaizdą apie to meto žmonių gyvenimą, socialinius santykius, aktualiausias jų problemas, papročius ir gyvenimo būdą. Lietuvių raštijos tradicijoje pamokslo žanras užima ypatingą vietą. Pagrindine to priežastimi sociologas Arūnas Tereškinas laiko pamokslo žanro lankstumą: „pamokslas yra vienas iš negausių XVIII a. lietuvių literatūros žanrų, kuriame ryškiausiai atsispindi kūrėjo asmenybė, epochos pasaulėvaizdis, vyraujančios epochos idėjinės tendencijos <...>. [J]is teikė rašančiajam daugiau kūrybinės laisvės nei kiti tuometiniai žanrai: katekizmas, malda, giesmė etc. Pamokslas labiau nei jie atliepė savo meto aktualijas, todėl jame akivaizdžiau regėti visos kultūros problematika“ (Tereškinas, 1992, p. 109).

XIX a. I pusės pamokslai, tokie kaip J. A. Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“ plėtoja K. Lukausko stilių, tačiau nepalyginamai daugiau dėmesio skiria socialinei ir antropologinei problematikai. Tiek K. Lukauskas, tiek J. A. Pabrėža pamokslus konstruoja katekizmo principu, klausimų ir atsakymų forma, taip savo pamokslus pateikdami lengvai suprantama, paprasta kalba. Pagrindinis skirtumas tarp K. Lukausko ir J. A. Pabrėžos pamokslų – žmogaus suvoktis. K. Lukauskas kreipiasi į savo klausytoją kaip į Dievo protu apdovanotą kūrinį, jo diskursą dar tradiciškai sąlygoja barokinė metafizinė pasaulėvoka. J. A. Pabrėža kreipiasi į savo klausytoją kaip bendruomenės narį, bet skatinantis į save ir į pasaulį žvelgti kaip į brolį Dievuje, t. y. teigdamas ir visuomenėje skleisdamas biblinės Dievo tėvystės ir žmonių brolystės idėją. Iš šios idėjos kyla žmogaus atsakingumo suvokimas. Elgesio moralumas ar amoralumas J. A. Pabrėžai pirmiausia siejasi su asmens atsakomybe prieš Dievą,

jam patikėjusį tiek jo kūną, tiek sielą, tiek aplink esančius žmones. Vėlesni pamokslų rinkiniai, tokie kaip Antano Tatarės „Pamokslai išminties ir teisybės“ tampa panašūs į didaktinės prozos kūrinius.

Istoriografija. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos rašytinio palikimo tyrimų pradžia sietina su tarpukario laikotarpiu. Kaip teigia Vaclovas Biržiška straipsnyje „Kunigas J. A. Pabrėža“, skirtame šimtosioms jo mirties metinėms paminėti, menkas susidomėjimas rašytiniu mokslinio ir dvasinio turinio J. A. Pabrėžos palikimu buvo nulemtas istorinės-politinės situacijos: „[j]am gyvam esant, nė vienas jo parašytas mokslinis ar tikybinis veikalas nebuvo išspausdintas, ir jam pačiam neteko pamatyti nors vieną savo knygų žmonėse paskleistą. Bet ir vėliau, po mirties, vos keletas jo raštų ištraukų pateko į spaudą, net ir tuomet, kada kiti jo darbai iš botanikos srities sudomino ne tik mūsų, bet ir svetimųjų mokslo pasaulį“ (Biržiška, 1950). Nors Vaclovas Biržiška savo straipsnyje daugiausia dėmesio kreipia į J. A. Pabrėžos mokslinį palikimą ir nuopelnus botanikos srityje, tačiau pateiktoje citatoje išreikšta mintis, kad Pabrėžos darbai, dėl susiklosčiusios nepalankios istorinės-politinės situacijos nepelnytai likę lietuviškosios kultūros užribyje, taip pat nepastebimais paliko ir dvasinio turinio J. A. Pabrėžos tekstus. Vaclovo Biržiškos straipsnis liudija, kad didžiausio visuomenės susidomėjimo sulaukė ne dvasinio, bet mokslinio turinio veikalai, daugiausia – skirti botanikai.

Ilgą laiką tyrimų kryptys liko panašios. Jolanta Klietkutė straipsnyje „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos kilmė“ (2021), kalbėdama apie sovietmečiu įtvirtintus mitus apie krikšto knygose suklastotą informaciją apie J. A. Pabrėžos bajorišką kilmę, teigia, kad sovietmečiu „juo susidomėjo kaip mokslininku ir liaudies gydytoju ir komunistai, kurie, nežiūrint to, kad jis buvo kunigas, vienuolis ir švento gyvenimo vyras, stengiasi jį pristatyti savo ideologijos šviesoje“ (Klietkutė, 2021). Sovietmečiu J. A. Pabrėžos palikimas negalėjo būti visapusiškai tiriamas dėl aktyviai vykdytos ateistinės politikos. Be abejonės, įsigalėjus ateistiniam komunistiniam režimui, jokie dvasinio, teologinio pobūdžio tekstai negalėjo būti tyrinėjami. Galimai dėl šios priežasties J. A. Pabrėžos teologiniai tekstai yra mažiau žinomi už mokslinio pobūdžio veikalus.

Kalbant apie J. A. Pabrėžos tyrinėjimus negalima nepaminėti pirmos išsamios jo biografijos autoriaus Viktoro Gidžiūno OFM. knygoje „Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771-1849)“ (1993). Viktoras Gidžiūnas aptaria ne tik jo biografiją siaurąja prasme, bet užsimena ir apie socialinius to meto kontekstus, dariusius įtaką homiletikos rinkiniui „Pamokslai vairingose materijose“.

Apie J. A. Pabrėžą veikale „Žemaičių vyskupystė” (2013) kalba jo mokinys Motiejus Valančius, Juozo Tumo-Vaižganto „Raštuose” (2004) galima aptikti J. A. Pabrėžos dokumentų nuorašus. 2009 m. Lietuvių kalbos instituto leidykla išleido J. A. Pabrėžos veikalą „Taislius augyminis“

(Pabrėža, 2009), 2023 m. Rita Šepetytė parengė minėto veikalo bendrinių žodžių indeksą (Šepetytė, 2023). Tais pačiais metais Arvydas Pacevičius ir Nijolė Raudytė parengė leidinį „Žemaičių daktaras Faustas. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos bibliotekos kilmė, raida ir paveldas“ (Pacevičius, Šepetytė, 2023), kuriame tyrinėjo jo asmeninę biblioteką bei jos istoriją. Taip pat Rita Šepetytė spaudai parengė ir išleido „Jurgis Ambraziejus Pabrėža. Geografija“ (Pabrėža, 2019) rankraščio perrašus. 2021 m. Lietuvos Respublikos Seimui paskelbus J. A. Pabrėžos metus ir minint 250¬ąsias jo gimimo metines, Lietuvių kalbos instituto leidykla išleido ir „Pamokslus vairingose materijose“ (Pabrėža, 2020). Šio homiletikos rinkinio tyrimai apsiribojo kalbine analize, kurią atliko Giedrius Subačius (Subačius, 1996).

Darbo aktualumas ir naujumas. Jurgis Ambraziejus Pabrėža – svarbi ir įvairiapusė asmenybė Lietuvos kultūroje ir moksle, verta didesnio tyrėjų dėmesio. Jo veikalai ir darbai botanikos ir geografijos temomis bei bendrinės žemaičių kalbos kūrimo procese visuomenei žinomi plačiau, tačiau jo kaip dvasininko veikla dažniausiai nesulaukia tyrėjų dėmesio.

J. A. Pabrėžos homiletikos rinkinys „Pamokslai vairingose materijose“ nebuvo išsamiau tyrinėtas nei kaip lietuvių pamokslininkystės, nei kaip literatūros paminklas, pamokslai taip pat nebuvo analizuoti turinio ir žanro raidos požiūriu. Šiame magistro darbe tyrinėjami būtent dvasinio turinio J. A. Pabrėžos tekstai. Jo pamokslai interpretuojami lietuviškosios homiletikos bei XIX a. I p. Katalikų bažnyčios aktualiausių temų kontekste, siekiant nustatyti, kaip pamokslas, atliepdamas laiko ir Katalikų bažnyčios poreikius ir slinktis, kito ir ar buvo bei kaip buvo naudojamas kaip tikinčiųjų moralės ugdymo priemonė. Šiame darbe taip pat keliama hipotezė, kad J. A. Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“ yra pirmas taip antropologiškai orientuotas homiletikos rinkinys, kuriame bandyta pateikti sunormintos krikščioniškos etikos standartus orientuojantis į žmogų kaip atsakingą Dievo kūrinį.

Nors Viktoras Gidžiūnas OFM, rašydamas J. A. Pabrėžos biografiją, trumpai aptarė socialinį kontekstą, turėjusį įtakos jo pamokslams, šiame darbe išsamiau analizuojami to meto Žemaitijoje vyravę socialinės elgsenos modeliai bei papročiai, kurie buvo kritikuojami jo homiletikos rinkinyje „Pamokslai vairingose materijose“, t. y. išryškinamas socialinės normos ir diegiamo moralumo santykis.

Metodas. Analizuojant Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamokslus vairingose materijose“ bus naudojamasi sociokritikos metodu. Sociokritikos kaip kritinio literatūros analizės metodo atsiradimas sutampa su Švietimo amžiumi, ir, kaip teigia Pierre'as Barbéris, siejasi su atsiradusių socialinių mokslų raida bei sociokultūrinių intertikrovių apmąstymais“ (Barbéris, 1998, p. 131). „Pamokslai vairingose

materijose“ nėra literatūros tekstas siaurąja prasme, be to, šiame darbe jis analizuojamas daugiausia dėmesio kreipiant į šio darbo tikslą – pamokslų rinkinio sukūrimo metu visuomenėje aktualias problemas, kurias išryškina ir sprendimo būdus siūlo J. A. Pabrėža.

Sociokritika, kaip ją apibrėžia Pierre'as Barbéris, „tekstą traktuoja kaip vietą, kurioje reiškiasi ir išsipildo tam tikras socialumas“ (Barbéris, 1998, p. 133). Iki Didžiosios Prancūzijos revoliucijos literatūra buvo suvokiama kaip menas siaurąja prasme, netaikytinas ir nesuprantamas plačiajai visuomenei. Po revoliucijos, pradėjus kreipti dėmesio į tuo metu už jo ribų likusį žemiausią luominės visuomenės sistemos laiptelį, supratus, kad literatūra gali būti pasitelkta kaip erdvė kalbėti apie visuomenės problemas, jas išryškinti, apsvarstyti ir ieškoti sprendimo būdų, tuo metu įgauna „visuomenės išraiškos“ apibrėžtį (Barbéris, 1998, p. 137). Literatūros paskirtį ir tikslą sociokritikos požiūriu buvo iš naujo apibrėžta kaip „teorija, kuri aiškina rašytinio teksto savitumus, remdamasi istorine bei socialine jo sudedamųjų dalių, tikslų, motyvacijos ir rezultatų analize“ (Barbéris, 1998, p. 142). Svarstant šią sociokritikos apibrėžtį J. A. Pabrėžos homiletikos rinkinio „Pamokslai vairingose materijose“ kontekste akivaizdu, kad pats tekstas buvo rašomas turint tikslą atskleisti ir analizuoti visuomenės problemas, ne tik pavienes, bet ir suvokiamas kaip kultūros reiškinį (kaip pavyzdį galima pateikti katalikiškajai moralei nepriimtinų vestuvių šventės papročių egzistavimą XIX a. I pusės Žemaitijoje, kurie bus aptarti šiame darbe). Taigi, jis veikia pirmiausia kaip priemonė apibūdinti ir įsisąmoninti teksto parašymo laikmečio kultūrinę, politinę ir socialinę situaciją, išryškinti ir aktualizuoti kylančias problemas.

Sociokritikai bene svarbiausias dedamasis rašytinio teksto suvokimui yra istorija, teoretikų skirtstoma į tarpusavyje susijusias ISTORIJĄ, Istoriją ir istoriją: „ISTORIJA: tai tikrovė ir istorinis vyksmas, kiek jie yra objektyviai pažinūs <...>. Istorija: tai istorinis diskursas, siūlantis – dažniausiai įsakmų ir didaktišką – tikrovės bei istorinio vyksmo aiškinimą <...> istorija: tai fabula, pasakojimas, temos ir jų dariniai“ (Barbéris, 1998, p. 154). J. A. Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“galimi matyti iš Pierre'io Barbéri'o pateiktos perspektyvos: Katalikų bažnyčios istorija (J. A. Pabrėža rinkinį parengė iš daugiausia Katalikų bažnyčios švenčiamiems jubiliejaus metams paminėti skirtų pamokslų) čia persipina su Lietuvos, tuo metu buvusios Abiejų Tautų Respublikos, patekusios į Rusijos imperijos sudėtį, istorija ir pasakojimu, t. y. sukurtu tekstu pateikia to meto bendruomenės problemas. J. A. Pabrėža pamokslų rinkiniu „Pamokslai vairingose materijose“ įima visas sociokritikos teorijos išryškinamus visuomenės, gyvenančios istorijoje, aspektus.

Tekstas, kaip jį interpretuoja sociokritika, „yra įsiterpęs tarp sąlygų, determinuojančių jo radimąsi, ir padarinių, kurias lemia jo buvimas, jis pats yra toks reikšmingas, jog skaitomas pajėgia pritraukti ir savo radimosi prielaidas, ir buvimo padarinius“ (Barbéris, 1998, p. 133). Rinkinys „Pamokslai vairingose materijose“ paties J. A. Pabrėžos užrašyti ir tokia tvarka, kokia yra pateikti 2020 m. Ritos Šepetytės parengtame jų leidime, buvo sukurti pirmiausia diegti ir ginti Bažnyčios teisingomis laikomas etikos normas paprastose, lietuvių kaimo, liaudies bendruomenėse. Taigi, skaitant šiuos tekstus galima atsekti ir išryškinti ne tik jau minėtas socialines problemas, bet ir stebėti visuomenės požiūrio, elgesio, „Pamokslų vairingose materijose“ atveju ir moralės suvokimo pokytį. Ištyrę, kokie aspektai moralės požiūriu pirmoje XIX a. pusėje Žemaitijoje buvo ydingiausi ir problemiškiausi, matant pamokslininko siūlomus jų sprendimo būdus, galima daryti išvadas ir apie pokytį, kurį visuomenėje sukėlė (ar nesukėlė) tekstas. Žvelgiant iš sociokritikos perspektyvos, tekstas tampa ne tik laikotarpio, kuriuo buvo parašytas, visuomenės ir kultūros liudytoju, bet ir būdu stebėti sociumo pokytį bei vertinti, ar tekstas galėjo padaryti įtaką minėtam visuomenės pokyčiui, stebėti, kaip tekstas veikia visuomenės kitimo procese.

Darbo objektas, tikslas ir uždaviniai. Šio tiriamojo darbo objektas – Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos teminių pamokslų rinkinys „Pamokslai vairingose materijose”. Darbo tikslas – įvertinti J. A. Pabrėžos pamoksluose atsispindintį Katalikų bažnyčios doktrina pagrįstą moralės kanono formavimą, aptarti jį lietuviškosios XIX a. I pusės istorinės ir kultūrinės raidos kontekste. Šiam tikslui pasiekti yra keliami tokie uždaviniai:

1. Atskleisti, kokią įtaką tuo metu Rusijos imperijos sudėtyje esančiai Lietuvos Katalikų bažnyčiai ir J. A. Pabrėžos pamokslų rinkiniui „Pamokslai vairingose materijose“ padarė Katalikų bažnyčios padėtis ir mokymas pirmoje XIX a. pusėje.
2. Aptarti J. A. Pabrėžos pamokslų sandaros, tematikos savitumą lietuviškosios pamokslininkystės kontekste.
3. Ištirti, kokios pagrindinės socialinės ir moralinės problemos atsispindi minėtame J.A. Pabrėžos pamokslų rinkinyje, atskleisti, kokią įtaką XIX a. I p. visuomenei turėjo Katalikų bažnyčia kaip moralinis autoritetas, kaip J. A. Pabrėža „Pamoksluose vairingose materijose“ atskleidžia pagrindines visuomenės moralės problemas ir kokius būdus siūlo šioms problemoms spręsti.
4. Įvertinti, kaip „Pamokslai vairingose materijose“ pakeičia nusistovėjusią pamokslininkystės tradiciją, kaip pakinta pamokslo kaip integralios katalikiškosios liturgijos dalies raiška, forma ir turinys.

I. XVIII–XIX a. Katalikų bažnyčios situacija Europos politiniame kontekste

Žvelgiant į XIX amžių iš kultūros istorijos perspektyvos, jo ribas derėtų brėžti nuo Didžiosios Prancūzijos revoliucijos. Istorikai Egidijus Aleksandravičius ir Antanas Kulakauskas teigia: „„[p]asauliui XIX amžius – tai ir galutinis „senosios tvarkos" – feodalizmo – žlugimas, ir naujųjų visuomenės struktūrų įsiviešpatavimas <...>. Chronologiškai jis prasideda 1789 m. Prancūzijos revoliucija ir baigiasi <...> Pirmuoju pasauliniu karu". Esminiai pokyčiai negalėjo nepaliesti ir Katalikų bažnyčios bei popiežiaus kaip politiko, darančio įtaką viso pasaulio katalikams. Lietuvai XIX amžius, kaip teigia minėti istorikai, buvo „okupacijos ir aneksijos, pasipriešinimo ir išsivadavimo amžius" (Aleksandravičius, Kulakauskas, 1996, p. 11). Socialiniai, politiniai ir kultūriniai pokyčiai paveikė ir Vatikano kaip politinės jėgos vaidmenį ir padarė įtaką viso pasaulio katalikų padėčiai. Kalbant apie lietuvių katalikų padėtį pirmoje XIX a. pusėje kertiniu įvykiu derėtų laikyti trečiąjį Abiejų Tautų Respublikos padalijimą, kai dalis teritorijos pateko į Rusijos imperijos sudėtį, ir Mogiliovo arkivyskupijos įsteigimą. Visa tai paveikė tikinčiuosius ir padarė įtaką dvasininkams ir pastoracijos modeliams. Taip pat šiuos procesus veikė ir popiežiaus Pijaus VI (1717-1799 m., pontifikas 1775-1799 m.) pozicija Lietuvos Katalikų bažnyčios klausimu.

Didžioji Prancūzijos revoliucija visoje Europoje sukėlė popiežiaus kaip politiko galios ir įtakos silpnėjimą. Revoliucionieriai vienu iš savo tikslų kėlė Katalikų bažnyčios kaip institucijos ir, galiausiai, religijos naikinimą. Pagal revoliucijos metu paskelbtą naująją Prancūzijos Konstituciją dvasininkai ir Katalikų bažnyčia turėjo būti valdomi pasaulietinių institucijų, tapti tiesiogiai priklausoma nuo valstybės, taip Prancūzijos bažnyčią atskiriant nuo Šventojo Sosto.

Napoleonui Bonapartui perėmus Prancūzijos valdymą, buvo pasirašytas konkordatas tarp popiežiaus Pijaus VII ir Napoleono valdomos Prancūzijos, tačiau sąlygos, pasiūlytos Katalikų bažnyčiai, pontifikui buvo nepriimtinos. Kaip pavyzdį galima pateikti konkordate numatytą vyskupų skyrimo tvarką: vyskupą skirti galėjo tik pasaulietinis valdovas, popiežiui buvo palikta simbolinė jo tvirtinimo funkcija (Gelmi, 1997, p. 113). Napoleono Bonaparto pasiūlytas konkordatas buvo pasirašytas, bet popiežius rado būdą apeiti jam nepalankias sutarties sąlygas. Įtampa, kilusi Prancūzijoje revoliucijos metu ir santykiai tarp Napoleono Bonaparto ir popiežiaus tapo konfliktu tarp bažnytinės ir pasaulietinės valdžios. Minėta situacija ir visą Europą apėmęs visuomenės sekuliarėjimo judėjimas XIX a., vadintas proto pergale prieš tikėjimą, vertė popiežių kaip politiką priimti Katalikų Bažnyčiai kaip institucijai nenaudingus ir nepalankius sprendimus. Vienas iš tokių sprendimų –

nuolaida carinės Rusijos valdovei Jekaterinai II dėl Mogiliovo arkivyskupijos įsteigimo buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijose, kurios po padalijimų pateko į carinės Rusijos sudėtį. Popiežiui kanoniškai patvirtinus Mogiliovo arkivyskupijos įsteigimą Lietuvos Katalikų bažnyčia oficialiai tapo priklausoma nuo pasaulietinės Rusijos imperijos valdžios.

Jekaterina II Mogiliovo arkivyskupijos vadovu paskyrė Stanislovą Bohušą Siestrencevičių. Jo užduotis, pasak istorikės Aldonos Prašmantaitės, buvo kontroliuoti Katalikų Bažnyčią ir, pertvarkius jos vidinę struktūrą, padaryti priklausomą nuo Stačiatikių bažnyčios, kuri buvo tiesiogiai pavaldi carui: „[n]ors arkivyskupas buvo įpareigotas iš kelių kanauninkų sudaryti konsistoriją [šiame kontekste - vyskupo kanceliariją – M. B.] ir turėjo teisę jai vadovauti, tačiau pats privalėjo besąlygiškai paklusti rusų valdžiai ir vykdyti tiktai jos nurodymus <...>. Taigi nuo pat pirmųjų žingsnių buvo aišku, kad Peterburgas tvarkys katalikų reikalus panašiai kaip stačiatikių (Prašmantaitė, 2000, p. 81-82). Katalikų bažnyčia, įsteigus Mogiliovo arkivyskupiją tapusi priklausoma nuo Stačiatikių bažnyčios, turėjo paversti dabartinės Lietuvos katalikus pavaldžius Stačiatikių bažnyčiai, taigi, turėjo būti paversta rusifikacijos įrankiu.

Stačiatikių Bažnyčia nuo caro Petro I laikų (1682-1721 m.) buvo tiesiogiai priklausoma nuo pasaulietinės valdžios – caro Petro I įsteigtas Šventasis Sinodas (aukščiausia bažnytinės valdžios institucija, atsakinga už visus svarbiausius Stačiatikių bažnyčios funkcionavimo aspektus, tokius kaip teologinių tiesų aiškinimas, liturginių apeigų reglamentavimas, bažnytinių pareigūnų skyrimas ir bažnytinio turto valdymas bei bažnytinių kalėjimų ir teismų priežiūra bei cenzūra), priešingai negu Katalikų Bažnyčios institucijos, buvo valdomas pasauliečių. Taigi, pagrindinis Jekaterinos II užduočių, siekiant rusifikuoti katalikiškąją tuometinę Lietuvos guberniją (vėliau padalytą į Vilniaus ir Lietuvos Gardino gubernijas), buvo paversti katalikų Bažnyčią pasauliečių, t. y. carinei Rusijai pavaldžių pasauliečių valdoma institucija, atskirta nuo Šventojo Sosto (Prašmantaitė, 2000, p. 83). Pirmoji priemonė, kurios buvo imtasi šiam tikslui pasiekti – prorusiškų pažiūrų dvasininkų protegavimas ir carinės Rusijos politikai nepalankių dvasininkų atskyrimas nuo tikinčiųjų bei, kaip viena pagrindinių atskyrimo nuo tikinčiųjų priemonių – pamokslų cenzūra.

Iki II Vatikano susirinkimo (1962-1965 m.) bažnytinė katalikų liturgijoje vartojama kalba buvo lotynų. Tik pamokslas, sakomas Šv. Mišių metu ir išpažinties sakramentas buvo atliekami gimtąja tikinčiųjų kalba, taigi, buvo vienintelės priemonės, kuriomis buvo įmanoma pastoracinė veikla. Dėl šios priežasties carinės Rusijos politikai nepavaldūs dvasininkai buvo cenzūruojami, kai kurie, traktuoti kaip itin nepatikimi dvasininkai, buvo iškeliami į atokias parapijas, keliami kaip patikimais laikomiems

klebonams pavaldūs vikarai. Katalikų Bažnyčios situaciją lietuviškai kalbančiame katalikiškame krašte apsunkino tai, kad Apaštalų Sostas, nenorėdamas pabloginti ir taip sudėtingos politinės situacijos, vengė konfliktuoti su carine Rusija ir nesiėmė katalikų teisėms apsaugoti būtinų veiksmų: „Susilpnėjus popiežiaus pozicijai, Apaštalų Sostas taip pat nebuvo linkęs konfliktuoti su Rusijos imperija ir neretai toleravo su Katalikų Bažnyčios kanonais nesuderinamus Peterburgo veiksmus katalikų atžvilgiu. Tokia Šv. Sosto nuostata sudarė palankias sąlygas Rusijos pasaulietinei valdžiai vykdyti antikatalikišką politiką, prisidengus Katalikų Bažnyčios vardu, o neretai ir Katalikų Bažnyčios hierarchų rankomis“ (Prašmantaitė, 2000, p. 82). Popiežiui kanoniškai įteisinus Mogiliovo arkivyskupijos įsteigimą, buvo atvertas kelias carinės Rusijos pareigūnams pasauliečiams daryti tiesioginę ir lemiamą įtaką Katalikų Bažnyčiai kaip institucijai bei per tai veikti ir visus katalikus, t. y. didžiąją daugumą Lietuvos gyventojų.

Caro Pavelo I 1798 m. balandžio 28 d. įsaku buvo patvirtinta, kad „Rusijos imperijoje turi būti šešios vyskupijos Romos katalikų tikėjimą išpažįstantiems jo valdiniams, t. y. Mogiliovo arkivyskupija ir Vilniaus, Žemaičių, Lucko, Kameneco ir Minsko vyskupijos“ (Prašmantaitė, 2000, p. 83). Taigi, aktyvios kun. J. A. Pabrėžos kunigiškos tarnystės metais Mogiliovo arkivyskupijai pavaldžios Žemaičių vyskupijos ganytoju buvo Juozapas Arnulfas Giedraitis (1754-1838 m., Žemaičių vyskupas 1803-1838 m.), palikęs gilų pėdsaką savo veikla, siekęs išsaugoti katalikybę ir lietuvybę aktyviai rusinamame krašte.

1.2. Žemaičių vyskupija carinės Rusijos okupuotoje Lietuvoje. Vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio indėlis

Vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis, iki Mogiliovo arkivyskupijos įsteigimo buvo Žemaičių vyskupo koadjutorius *cum futura succesione* (su paveldėjimo teise). Pasikeitus politinei situacijai įprastas popiežiaus patvirtintos koadjutoriaus *cum futura sucesione* pareigos nebebuvo garantuotos. Siekdamas išsaugoti savo pareigas, Juozapas Arnulfas Giedraitis turėjo užmegzti santykius su Peterburgo aukštuomene ir pelnyti jos palankumą, nes Žemaičių vyskupijos vyskupą, kaip ir kitų minėtų vyskupijų ganytojų, kandidatūras turėjo tvirtinti caras, tad Juozapui Arnulfui Giedraičiui rasti jo kandidatūrą palaikančių įtakingų pareigūnų ir dvasininkų. Po Trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo, Lietuvos Katalikų bažnyčiai atsidūrus tiesioginėje priklausomybėje nuo Rusijos stačiatikių bažnyčios, Juozapo Arnulfo Giedraičio tapimas Žemaičių vyskupu tapo priežastimi lituanistinio

sąjūdžio, pakeitusio, kaip vėliau bus matoma, visos Žemaičių vyskupijos veidą ir suteiks naują kryptį lietuviškosios kultūros sklaidai ir dvasininkų (tiek kunigų, tiek vienuolių) pastoracijai tarp tikinčiųjų. Taip pat, kalbant apie Juozapo Arnulfo Giedraičio įtaką Žemaičių vyskupijoje, negalima nepaminėti ir ypatingo vyskupo dėmesio dvasininkų ugdymui ir drausmės tarp dvasininkų palaikymui, taip sudarant sąlygas šviesti ir tikinčiuosius.

Kalbant apie dvasininkų ugdymą Žemaičių vyskupijoje, pažymėtina, kad XVIII a. pab. – XIX a. I p. išsilavinusių, t. y. turinčių mokslo laipsnį, dvasininkų skaičius buvo menkas. Kaip teigia Aldona Prašmantaitė, XVIII a. viduryje ir antroje XVIII a. pusėje didelė dalis Žemaitijos dvasininkų nemokėjo net kunigui būtinų mokėti dalykų ir buvo nepatenkinti, kai vyskupas Antanas Domininkas Tiškevičius (vyskupo pareigas ėjęs 1740-1761 m.) išleido įsakymą visiems tinkamo išsilavinimo neįgijusiems dvasininkams baigti trijų mėnesių kursus (Prašmantaitė, 2000, p. 169-170). Vyskupo Antano Domininko Tiškevičiaus įsakas dėl kunigų švietimo nedavė pakankamų rezultatų: Juozapui Arnulfui Giedraičiui 1803 m. užėmus Žemaičių vyskupijos sostą padėtis nebuvo iš esmės pasikeitusi, todėl J. A. Giedraitis kaip vieną pagrindinių savo kaip ganytojo užduočių kėlė dvasininkų ugdymą. Vyskupijos ganytojas šią problemą sprendė didindamas fundacijas Varnių kunigų seminarijai, tad galima daryti išvadą, kad daugumos kunigui būtinų mokėti dalykų seminarijoje nedėstydavo dėl finansinių problemų – neišgalėjimo mokėti atlyginimo dėstytojams. Palaikydamas dar vyskupo Antano Domininko Tiškevičiaus idėją, Juozapas Arnulfas Giedraitis ją išplėtojo, sukurdamas parapinių pradinių mokyklų tinklą. Galima teigti, kad pagrindinė priežastis, paskatinusi vyskupą Juozapą Arnulfą Giedraitį stiprinti ir tęsti dvasininkų lavinimo procesą yra ta, kad dvasininkai turėjo tiesioginį kontaktą su tikinčiaisiais ir pareigą juos šviesti ir ugdyti.

Juozapas Arnulfas Giedraitis, būdamas Žemaičių vyskupu, taigi, pagal minėtą Katalikų bažnyčios hierarchinę sistemą, darė tiesioginę įtaką visos Žemaitijos žemesniojo rango dvasininkams. Naudodamasis šia galia, jis ne tik lavino vyskupijos kunigus ir vienuolius, bet ir puoselėjo lituanistinį sąjūdį. Kaip jau minėta, Žemaičių vyskupija buvo tiesiogiai priklausoma nuo Mogiliovo arkivyskupijos, t. y. pasaulietinių Rusijos imperijos institucijų. Rusijos imperijoje pirmoje XIX a. pusėje įsikūrė Biblijos draugija, leidusi ir platinusi Šventąjį Raštą be bažnyčios patvirtinimo. Apaštalų Sostas, reaguodamas į susiklosčiusią Katalikų bažnyčios kanonus pažeidžiančią situaciją, uždraudė vyskupams Biblijos draugijos leidinius turėti ir platinti. Juozapas Arnulfas Giedraitis, inicijavęs Naujojo Testamento vertimą į lietuvių kalbą, nepaisė Vatikano nuostatų ir, bendradarbiaujant su minėtąja draugija, išleido Žemaitijos kunigų parengtą Naujojo Testamento vertimą tarp kunigų ir įsakė parapijų klebonams platinti Naująjį Testamentą tarp vyskupijos tikinčiųjų. Dėl minėtos priežasties

Žemaičių vyskupija, lyginant su Vilniaus vyskupija, tapo ne tik katalikiško mokymo, bet ir lietuviškojo rašto židiniu: vienu didžiausių iš Juozapo Arnulfo Giedraičio nuveiktų darbų galima laikyti jo iniciatyva parengtą ir išleistą pirmąjį Naujojo Testamento vertimą, skirtą lietuviams katalikams. XIX a. Juozapo Arnulfo Giedraičio lituanistinis sąjūdis davė pradžią visam Tautinio atgimimo judėjimui, prie kurio prisijungs J. A. Pabrėža, Motiejus Valančius ir Simonas Daukantas.

1.3.Katalikų bažnyčios mokymas pirmoje XIX a. pusėje: katalikų Apšvieta

Pirmoji XIX a. pusė, kalbant apie dvasinius Katalikų bažnyčios procesus ir pastoracijos bei katekizacijos kryptis, yra neatsiejama nuo menkai žinomo, bet didžiulę įtaką padariusio ir didžiules permainas atnešusio katalikų Apšvietos judėjimo. Katalikų Apšvieta – ilgai formavęsis, bet dideles permainas įkvėpęs laikotarpis Katalikų bažnyčioje: prasidėjo visuotiniu Tridento susirinkimu (1545-1547 m.; 1547-1549 m.; 1555-1563 m.), jo iškeltas idėjas plėtojo ir tęsė II Vatikano susirinkimas (1962-1965 m.) (Lehner, 2018, p. 6-10).

Kaip teigia Ulrichas L. Lehner'is, „katalikų švietėjai sukūrė pasaulėžiūrą, kuri gynė tradicinį tikėjimą, bet kartu žvelgė ir į mokslą <...>. Tai buvo katalikybė, kuri, bent pirmaisiais XVIII a. dešimtmečiais, sugebėjo produktyviai sąveikauti su Apšvietos idėjomis. Šį sąveikavimą sustabdė tik antiklerikališki ir antikrikščioniški švietėjų išpuoliai, o ypač Prancūzijos revoliucijos teroras“ (Lehner, 2018, p. 22). Katalikų Apšvieta kėlė proto ir pamaldumo, tikėjimo ir mokslo, socialinio gyvenimo ir jo normų (pvz. suplanuotų santuokų ir t. t.), vergijos, žmogaus šventumo, ydų ir nuodėmių ir kitus tiek teologinius, tiek moralinius, tiek socialinius klausimus.

Taip pat XIX a. Katalikų bažnyčiai įtakos turėjo ir anksčiau prasidėję procesai, kurie susiliejo su katalikų Apšvietos idėjomis. Bažnyčia gyveno „potridentine ekleziologine tradicija, kuriai būdingas Bažnyčios valdžios, institucišKumo, hierarchiškumo pabrėžimas, dvasininkų atskyrimas nuo pasauliečių ir dvasininkų vadovavimas pastariesiems <...>, formavosi skirtis tarp mokančios Bažnyčios ir klausančios Bažnyčios“ (Žaltauskaitė, 2022, p. 12-13). Atsižvelgiant į minėtą liberalumo ir tradicijos santykį, susiformavo dvasininko kaip mokytojo ir autoriteto vaidmuo. Lietuvoje kunigo autoritetas buvo dar ryškesnis dėl susiklosčiusios politinės situacijos.

Dvasininkų vaidmuo Rusijos imperijai priklausiusioje Lietuvoje buvo svarbus dėl dviejų priežasčių: imperijoje dvasininkai tuo pačiu buvo ir valstybės tarnautojai (kaip jau minėta, Stačiatikių

bažnyčia tapo priklausoma nuo pasaulietinės valdžios Pavelo I valdymo metais iki Pirmojo pasaulinio karo. Katalikų bažnyčia, suvokta kaip konkurencinė jėga Rusijos imperijai, įsteigus Mogiliovo arkivyskupiją, tapo priklausoma nuo Peterburgo, nors ir ne taip tiesiogiai kaip Stačiatikių bažnyčia). Antroji priežastis – hierarchinė Katalikų bažnyčios struktūra: tikintieji paklūsta kunigams, kunigai – vyskupams, vyskupai – Apaštalų sostui (šią hierarchiją galima skaidyti ir smulkiau, tačiau tai nereikalinga šio darbo tikslui pasiekti). Tikintieji, kaip teigia istorikė Vilma Žaltauskaitė, „[t]urėjo tik remti dvasininkų veiklą“ (Žaltauskaitė, 2022, p. 12-13). Dvasininko kaip išsilavinusio asmens buvimas ir veikla bendruomenėje bei išskirtinė pagarba kunigiškai tarnystei skatino žmones pasitikėti dvasininkais ir vadovautis jų patarimais.

Viena iš pagrindinių dvasininko pareigų tapo tikinčiųjų švietimas. Neabejotina, kad katalikiškosios Apšvietos idėjos pasiekė ir Lietuvą. Šių idėjų įkvėptas vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis išplėtė ir patobulino dvasininkų ugdymo tinklą. Jis ėmė kurti parapines mokyklas valstiečių vaikams, atsakomybę už vaikų ugdymą pavesdamas parapijų klebonams ir dvasininkams apskritai. Visuomenės švietimas neapsiribojo tik mokyklomis. Dvasininkai tikinčiuosius šviesdavo ir tikėjimo tiesų mokydavo taip pat ir pamokslais. Iki mūsų dienų išlikę Kiprijono Lukauskio (XVIII a.) ir Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos (XIX a. I p.) pamokslų rinkiniai kaip idealą pateikia išsilavinusio, tačiau savo tikėjimo neišsižadančio, laisvo ir atsakomybę tiek už save, tiek už savo artimą prisiimančio tikinčiojo idealą.

Katalikiškojo atsinaujinimo šaknys glūdi Tridento bažnyčios susirinkime. Susirinkimas naujai persvarstė kai kurias įsisenėjusias socialinių santykių ir moralės normas bei paskelbė jas ydingomis bei katalikiškajai pasaulėžiūrai nepriimtinomis. Buvo nutarta pasmerkti prievarta sudaromas santuokas bei paskelbta, kad galiojanti sakramentinė bažnytinė santuoka sudaroma tik laisva abiejų besituokiančiųjų valia. Taip pat Baroko pasaulėjautos ir misticizmo persmelktai Katalikų bažnyčiai buvo priminta, kad asmens šventumą įrodo jo dorybės, o ne ypatingos mistinės dovanos, tokios kaip regėjimai ir t. t. Tokia idėja priminė Katalikų bažnyčiai esminę Evangelijos žinią, kad kiekvienas asmuo yra pašauktas į šventumą (Lehner, 2018, p. 10-11). Minėtas idėjas visuomenėje skleis ir J. A. Pabrėža. Tačiau tam, kad asmuo galėtų ugdytis dorybes ir siekti šventumo, buvo reikalinga stiprinti pastoraciją ir katekizaciją, todėl Tridento susirinkimo metu nemažai dėmesio buvo skiriama pamokslininkystei, po penktosios sesijos išleidus dekretą „Super lectione et praedicatione”: susirinkimo nutarimuose nurodoma, kad pamokslininkas turi vengti retorinio puošnumo ir scholastinių subtilybių, kad jo sakomos tikėjimo tiesos būtų suprantamos visiems klausytojams, tiek išsilavinusiems, tiek neišsilavinusiems (Vaitkevičiūtė, 2008, p. 31). Taip pat buvo iškelta pareiga pamokslauti vyskupams ir arkivyskupams, o

parapijose tarnaujantys kunigai įpareigoti sakyti pamokslus „sekmadieniais ir per šventes“ (Vaitkevičiūtė, 2008, p. 34). Taip pat „pridurta, kad per Adventą ir Gavėnią privalu pamokslauti kasdien arba ne mažiau kaip tris kartus per savaitę“ (Vaitkevičiūtė, 2008, p. 34). Kad šis Tridento susirinkimo nutarimas buvo vykdytas ir Lietuvoje, įrodo jėzuitų vienuolio Konstantino Sirvydo pamokslų rinkinys „Punktai sakymų“ (Sirvydas, 2015), kuriame ypatingas dėmesys kreipiamas į liturginį Advento laikotarpį. Taigi, Tridento visuotinio Katalikų bažnyčios susirinkimo nutarimai, tapę katalikų Apšvietos ir katalikiškosios reformos priežastimi, apėmė tiek tikėjimo skelbimo, pastoracijos ir katekizacijos turinį, tiek formą.

II. Jurgis Ambraziejus Pabrėža

2.1. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos biografija

Jurgis Pabrėža gimė 1771 m. sausio 15 d. Linkuvos parapijai priklausiusiame Večių kaime, dabartiniame Skuodo rajone. Jo tėvai Jonas Pabrėža ir Rožė Baužinskaitė-Pabrėžienė, kaip manoma, buvo bajoriškos kilmės pasiturintys ūkininkai (Gidžiūnas, 1993, p. 5). Kaip savo monografijoje „Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771-1849)" teigia Viktoras Gidžiūnas OFM, J. Pabrėža skaityti ir rašyti buvo arba išmokytas tėvų, arba leistas į Kretingos mokyklos parengiamąją klasę (Gidžiūnas, 1993, p. 9). Pasižymėjęs kaip gabus mokinys pradėjo lankyti Kretingos aukštesniąją mokyklą.

Kretingos mokykla buvo įkurta XVII a. pagal Edukacinės komisijos nuostatus ir turėjo tris klases. Taip pat verta pabrėžti, kad Kretingos mokyklos mokiniai buvo auklėjami griežtai katalikiška dvasia: „Edukacinės komisijos buvo nustatyta, kad kiekviena mokykla turėtų savo pamokslininką, kad mokiniai ir mokytojai kasdien išklausytų mišias, kad mokytojai atliktų velykinę, o mokinai ir mėnesinę išpažintį ir priimtų Komuniją ir kad kasmet atliktų rekolekcijas" (Gidžiūnas, 1993, p. 10). Tiesa, platesnio ir visapusiškesnio išsilavinimo J. Pabrėža Kretingos mokykloje gauti negalėjo, nes joje nebuvo bibliotekos (Gidžiūnas, 1993, p. 10-11). Nepaisant to, Kretingos mokykloje jis pasižymėjo kaip vienas stropiausių ir gabiausių mokinių, ne kartą buvo įtrauktas ir į pažangiausiųjų sąrašus (Gidžiūnas, 1993, p. 10-11).

Baigęs Kretingos mokyklą, J. Pabrėža gavo stipendiją studijuoti tuometinėje Vyriausioje Lietuvos mokykloje (dab. Vilniaus universitetas). Tuo metu joje veikė dvi kolegijos: fizinių mokslų (kurioje buvo dėstoma „astronomija, aukštoji aritmetika, geometrija ir mechanika" (Gidžiūnas, 1993, p. 14)) ir moralinių mokslų (kurioje buvo dėstoma „dogmatinė ir moralinė teologija, Šv. Raštas, Bažnyčios istorija, kanonų teisė, prigimtinė ir tautų teisė, romėnų teisė, visuotinė istorija, retorika ir literatūra" (Gidžiūnas, 1993, p. 14)). Pabrėžos intelektualinei raidai įtakos galėjo turėti 1781 m. Vilniuje įsteigtos medicinos studijos. Motiejus Valančius, J. Pabrėžos mokinys ir vienas pirmųjų jo biografų, teigė, kad J. Pabrėža Vyriausioje Lietuvos mokykloje studijavo abiejose kolegijose, ir iš pradžių ir neketino tapti dvasininku (Wołonczewskis, 1848, p. 273). Kaip mano dauguma J. A. Pabrėžos biografų, jis Vyriausioje Lietuvos mokykloje studijavo mediciną, nors šių studijų nebaigė ir profesionaliu gydytoju netapo. Pirmasis J. A. Pabrėžos

biografas Motiejus Valančius, kalbėdamas apie jo studijų kelią, mini chirurgijos studijas („nuvažiavęs į Vilniaus Akademiją, mokės istorijų, anatomijos, botanikos, chemijos, chirurgijos, fizikos, prigimtų įstatymų, teologijos ir išguldymo Rašto švento“ (Wołonczewskis,, 1848, p. 273)), Viktoras Gidžiūnas taip pat teigia, kad J. A. Pabrėža studijavo mediciną („Pabrėža fizinių mokslų kolegijoje studijavo gamtos mokslus, ypač botaniką ir mediciną“ (Gidžiūnas, 1993, p. 14).

J. Pabrėžos biografijos tyrinėtojai nesutaria dėl priežasties, nulėmusios jo sprendimą stoti į Varnių kunigų seminariją. Kun. Petro Ruškio nuomone, J. Pabrėža nusprendė pasirinkti dvasininko kelią po sukrečiančios patirties nesėkmingos operacijos metu (Gidžiūnas, 1993, p. 17). Viktoro Gidžiūno nuomone, J. Pabrėža įstojo į Varnių kunigų seminariją atradęs savo pašaukimą (Gidžiūnas, 1993, p. 18). Svarbu paminėti ir tai, kad J. Pabrėža dalyvavo Tado Kosciuškos sukilime, tad represijų grėsmė taip pat galėjo tapti viena iš priežasčių pasirinkti kunigo tarnystę. Studijos kunigų seminarijoje XVIII a. pab. – XIX a. pr. įprastai trukdavo trejus metus, tačiau J. Pabrėža Varnių kunigų seminarijoje studijavo nepilnus dvejus metus, nes, kaip minėta Vyriausioje Lietuvos mokykloje studijavo teologijos ir Šv. Rašto disciplinas, todėl kunigų seminarijos vadovybė pripažino jį pakankamai pasirengusiu kunigo tarnystei.

Kun. J. Pabrėžos kunigystės kelią būtų tikslinga skirti į du etapus: kaip diecezinio (pasauliečio) kunigo ir kunigo vienuolio. Po kunigystės šventimų J. Pabrėža 1796 m. buvo paskirtas Šiluvos parapijos vikaru ir šias pareigas ėjo metus. 1797 m. jis atleidžiamas iš Šiluvos parapijos vikaro pareigų ir 1798 m. skiriamas Raudėnų parapijos administratoriumi (dab. klebonu). Manoma, kad pagrindinė priežastis, lėmusi tokį greitą jauno dvasininko kilimą bažnytinės karjeros laiptais, buvo įgytas vyskupo pasitikėjimas: tuo metu Šiluvos parapijos klebonu infulatu (t. y. dvasininku, naudojusiu vyskupo insignijas) buvo pavyskupis Simonas Giedraitis, kuris įprastų sielovadininko pareigų neatliko, tad visais pastoracijos parapijoje reikalais rūpinosi vikaras. Be to, kun. J. Pabrėža turėjo aiškiai apibrėžtas vikaro pareigas, tokias kaip Šv. Mišių aukojimas, išpažinčių klausymas ir pamokslų sakymas. Trečioji veiklos sritis – kunigų altaristų (t. y. senų, ligotų ir aktyvioje pastoracijoje neprivalančių dalyvauti kunigų) pareigų (Švč. M. Marijos valandų giedojimo ir kt.) perėmimas jiems susirgus ar negalint jų atlikti dėl kitų priežasčių. Nederėtų pamiršti, kad Šiluvos šventovė buvo ir tebėra viena pagrindinių piligrimystės vietų Lietuvoje, tad kunigo vikaro darbo krūvis buvo tikrai didelis. Kaip jau minėta, kun. J. Pabrėža šias pareigas turėjo atlikti itin gerai, nes jau po metų, rekomendavus klebonui

infulatui Simonui Giedraičiui, vyskupas kun. J. Pabrėžą paskiria Raudėnų parapijos administratoriumi.

Raudėnų parapijos (dab. Šiaulių rajone) administratoriumi kun. J. Pabrėža buvo nuo 1798 m. iki 1800 m. Pagrindinės jo pareigos tuo metu buvo dvi: sakyti pamokslus ir tvarkyti prelato prepozito ūkį. Kun. P. Ruškys tikina, kad pastarojo darbo kun. J. Pabrėža nemėgo, didžiausią dėmesį norėjo skirti tikinčiųjų ugdymui, konkrečiai – pamokslų sakymui. Pirmasis kun. J. Pabrėžos kaip parapijos administratoriaus pamokslas paliko gilų įspūdį tikintiesiems ir lėmė gerus santykius su parapijiečiais: „[t]ai tikrai konstruktyvus pamokslas, kuriuo naujasis administratorius sielovados darbui sujungė visus parapijiečius <...>. po tokios pradžios yra pagrindo manyti, kad parapijiečių bendradarbiavimas su naujuoju kunigu administratorium buvo tikrai nuoširdus ir sėkmingas, [j]is pats [kun. J. Pabrėža – M. B.] vykdė savo pažadą, turiningais pamokslais juos mokydamas, įspėdamas ir atitraukdamas nuo blogio (Gidžiūnas, 1993, p. 24). Taip pat, kaip liudijama, kun. J. Pabrėža tikintiesiems teigiamą įtaką darė ir savo doru bei asketišku gyvenimu. Po dviejų metų tarnystės Raudėnų parapijoje, kun. J. Pabrėža paprašė vyskupo būti atleistas iš kunigo administratoriaus pareigų. Pagrindinė atleidimo priežastis nežinoma: manoma, kad kun. J. Pabrėža nemokėjo tinkamai valdyti prelato prepozito ūkio, taip pat egzistuoja nuomonė, kad jam nesisekė atversti parapijos nusidėjėlių. 1800 m. vyskupas Steponas Giedraitis atleidžia kun. J. Pabrėžą iš Raudėnų parapijos administratoriaus pareigų ir skiria Tverų (dab. Rietavo sav.) parapijos vikaru.

Tverų parapijoje kun. J. Pabrėža tarnavo nuo 1800 m. iki 1802 m. Apie aktyvią kun. J. Pabrėžos veiklą Tverų parapijoje patikimų duomenų neišliko. Žinomi tik keli jo pamokslai, sakyti artimo meilės tema („Apie artimo šlovės nuplėšimo atitaisymą” (1799 m.), „Apie Dievo buvimą ir neklaidingumą” (1800 m.), „Apie Viešpaties Dievo teismą” (1800 m.). 1802 m. kun. J. Pabrėža atleidžiamas iš Tverų parapijos vikaro pareigų ir skiriamas Plungės parapijos vikaro pareigoms.

Plungėje kun. J. Pabrėža vikaravo penkerius metus – nuo 1802 m. iki 1807 m. Kaip prisimenama, kun. J. Pabrėža Plungėje subrendo kaip dvasininkas, pirmiausia kaip išpažinčių klausytojas, vėliau – kaip pamokslininkas: „Čia jo pamokslų klausydavosi didžiulės minios žmonių. Jo pasisekimas glūdėjo tame, kad jis juos gerai paruošdavo, tinkamai, aiškiai ir vaizdžiai pasakydavo ir mokėdavo parinkti aniems laikams aktualias temas, nes jam pirmoje vietoje rūpėjo sielų išganymas (Gidžiūnas, 1993, p. 31). Apibendrinant kun. J. Pabrėžos vikaravimo laiką Tverų

ir Plungės parapijose (1800–1807 m.) galima teigti, kad šie metai buvo jo kaip sielovadininko ir ganytojo kunigiškos ir pastoracinės tapatybės galutinio susiformavimo metai.

Po intensyvios tarnystės kun. J. Pabrėžos sveikata nusilpo, tad 1807 m. pasiprašė būti skiriamas kunigu altarista. Juo išbuvo iki 1817 m. Kun. J. Pabrėža, tarnaudamas Kartenoje (dab. Kretingos raj.), daugiausia sakė pamokslus ir rūpinosi altarijos statybomis, taip pat, kaip manoma, rūpinosi senelių prieglauda (vienintelis motyvas, leidžiantis daryti tokią išvadą – tai kun. J. Pabrėžos parašyta 9 puslapių knygelė „Pastanavyiymai Apey Szpytolys Óbagus", kurią galima traktuoti kaip prieglaudos taisyklių rinkinį). Šiam tyrimui svarbu pabrėžti, kad kun. J. Pabrėža, gyvendamas Kartenoje, jau buvo visoje Žemaitijoje garsus pamokslininkas, sulaukdavęs kvietimų pamokslauti didžiųjų švenčių, atlaidų metu. Tai liudija ir tai, kad homiletikos rinkinyje „Pamokslai vairingose materijose" pateikti net 36 Kartenoje sakyti pamokslai. Nepaisant to, tarnystės altaristu laikais kun. J. Pabrėža ėmė skirti daugiau dėmesio botanikai ir bibliotekos kaupimui. Atsižvelgiant į pateiktus kun. J. Pabrėžos veiklos Kartenoje bruožus galima teigti, kad šiuo laikotarpiu jis užsiėmė tuo, kam visos kunigiškos tarnystės metu siekė skirti daugiausia dėmesio: sielovada, tikinčiųjų moraliniu ir teologiniu ugdymu sakydamas pamokslus, bibliotekos kaupimu bei augalų tyrinėjimu. Pabaigęs altarijos Kartenoje statybas, 1816 m. kun. J. Pabrėža, gavęs vyskupo ir vienuolyno provincijolo leidimus, pradėjo novicijatą Kretingos pranciškonų vienuolyne ir gavo vienuolinį Ambraziejaus vardą.

Laiką, kurį kun. J. A. Pabrėža praleido kaip kunigas vienuolis, galima laikyti produktyviausiu jo gyvenimo laikotarpiu. Pagrindine to priežastimi galima laikyti tai, kad kun. J. A. Pabrėža prie pranciškonų vienuolinės šeimos prisijungė kaip Trečiojo ordino brolis (tretininkas). Trečiojo ordino vienuoliai neduodavo neturto įžado, todėl kun. J. A. Pabrėža galėjo ir toliau kaupti knygas. Taip pat tai, kad kun. J. A. Pabrėža, kaip trečiojo ordino brolis, neturėjo tiesioginio vienuolyno valdymo pareigos, galėjo atsidėti mokslinei ir pastoracinei veiklai. Tarnystės Kretingos pranciškonų vienuolyne laikais kun. J. A. Pabrėža parašė svarbiausius ir žymiausius savo veikalus: „Kninga turinti savyje kozonius" (1822), „Promyczek Zwiastujący Tabliczę Chorób" (1827), „Lotyniškai-žemaitiškas botanikos žodynas" (1829), „Taislius augyminis" (1843), „Mokslós Rodąs Ko reyk Noręt Geró smerczió nóumyrty" (1844), „Rekólekcyjys dwasiszkas i tris dynas padalitas" (1846), „Parkratyma tąn sąuźines" (1846), „Pamokslai vairingose materijose".

Kun. J. A. Pabrėžos pareigos Kretingos pranciškonų vienuolyne buvo dvi: Kretingos gimnazijos mokytojas (dėstė lotynų kalbą, gamtos mokslus, geografiją ir tikybą (Gidžiūnas, 1993, p. 67)) ir kapelionas bei vienuolyno pamokslininkas (hebdamadarijus). Kaip pabrėžia kun. Viktoras Gidžiūnas OFM, vienuolyno vyresnybė, pastebėjusi jo kaip pamokslininko gabumus kun. J. A. Pabrėžą atleido iš Kretingos gimnazijos mokytojo ir kapeliono pareigų ir jam paliko tik oficialias vienuolyno pamokslininko pareigas (Gidžiūnas, 1993, p. 67). Kaip matyti iš veikalų „Rekólekcyjys dwasiszkas i tris dynas padalitas", „Kninga turinti savyje kozonius" ir „Pamokslai vairingose materijose", kun. J. A. Pabrėža į savo kaip pamokslininko pareigas žiūrėjo atsakingai, skyrė joms daug laiko, pamokslams ruošdavosi atidžiai. Minėtose knygose pateikti pamokslai tvarkingai ir kruopščiai užrašyti, pagrindinė pamokslo tema pateikiama net trimis (lotynų, lenkų ir žemaičių) kalbomis, didesnės apimties pamokslai suskirstyti į poskyrius. Taip pat paminėtina ir J. A. Pabrėžos kaip liaudies gydytojo veikla. Katalikų Bažnyčios teisė tuo metu leido tinkamą pasirengimą turintiems dvasininkams neatlygintinai gydyti žmones. Kadangi Vilniaus Aukštesniojoje mokykloje trejus metus studijavo mediciną, šią teisę turėjo ir J. A. Pabrėža. Jo kaip liaudies gydytojo veiklą patvirtina ir pamokslai: „Pamoksluose vairingose materijose", kalbėdamas apie nuodėmės padarinius, kai kuriais atvejais gana išsamiai pateikia pavyzdžius iš savo medicininės praktikos. Taip pat tėvas Ambraziejus Pabrėža savo medicinines žinias pamoksluose pasitelkia ir kalbėdamas apie kaimiškose vietovėse tuo metu itin aktualią žiniuonių problemą, akcentuoja atvejus, kai jam teko gelbėti žmones, kurių vos nepražudė žmogaus sveikatai, o kartais ir gyvybei žalingi žiniuonių gydymo metodai.

Kun. J. A. Pabrėža mirė 1849 m., palaidotas Kretingoje, pranciškonų vienuolyno kapinėse. Jo kapas pažymėtas akmeniniu kryžiumi, kurį 1895 m. pastatė pranciškonų gvardijonas F. Rimkevičius. 1932 m. provincijolas A. Dirvelė ant kun. J. A. Pabrėžos kapo pastatė neogotikinę koplytėlę. Kunigas J. A. Pabrėža laikomas liaudies šventuoju (jo beatifikacijos bylą pradėti sutrukdė sovietmečiu įvesta ateizmo politika), jo kapas žemaičių gausiai lankomas iki šių dienų.

2.2.Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos homiletikos rinkinio „Pamokslai vairingose materijose" sandara ir tematika

Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos homiletikos rinkinį „Pamokslai vairingose materijose" sudaro 48 pamokslai, sakyti nuo 1799 m. iki 1834 m. Daugiausiai pamokslų datuoti 1826 m. 5 pamokslai rinkinyje pateikti be laiko nuorodų. Pamokslai buvo sakomi Mosėdžio (8 pamokslai),

Kartenos (1), Salantų (15), Telšių (1), Kretingos (8), Vėžaičių (1), Švėkšnos (5), Alsėdžių (1), Palangos (1), Kulių (1) ir Tverų (4) parapijose, keturi pamokslai pateikti nenurodant pamokslo sakymo vietos. Jurgis Ambraziejus Pabrėža 45 pamokslus sakė pats, trys pamokslai greičiausiai buvo perduoti kaip rašytinis tekstas ir pamaldų metu perskaityti kitų kunigų. Du Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos pamokslus pamaldų metu perskaitė Šačių parapijos altaristas Baltramiejus Tiškevičius (Pabrėža, 2020, p. 606), vieną – J. K. Kosakovskis (Pabrėža, 2020, p. 632).

Kad J. A. Pabrėža turėjo tikslą parašyti teminių pamokslų rinkinį, įrodo ne tik chronologinio laiko, kada buvo sakyti pamokslai, ir jų išdėstymo rinkinyje neatitikimas, bet ir „Pamokslų vairingose materijose“ teminis laukas. Rinkinio „Pamokslai vairingose materijose“ rengėja Rita Šepetytė taip išskiria pamokslų temas: „didžiosios nuodėmės – paleistuvavimas, girtavimas, visokios apgavystės, žmogaus gero vardo plėšimas, apkalbėjimas (šių pamokslų aktualumas akivaizdus), dorybės (tik vienas pamokslas apie kantrybę), maldų *Tėve mūsų, Sveika Marija, Tikiu Dievą Tėvą* prasmės išaiškinimas, Sutvirtinimo Sakramentas, Kristaus kančia, Rožinio brolija, tėvų priedermės vaikams ir kt. <...>. Paskutinis rinkinio pamokslas apie didžią laimę <...> tų Mažosios Lietuvos gyventojų, kurie laikosi Romos Katalikų tikėjimo“ (Pabrėža, 2020, p. 8). Pabrėžtina, kad galima nesutikti su rinkinio sudarytojos teiginiu, kad J. A. Pabrėža skyrė tik vieną pamokslą dorybei. Rinkinyje „Pamokslai vairingose materijose“ J. A. Pabrėža plėtoja ydų ir dorybių tematiką per Dekalogo prizmę, dažnai vartodamas neigiamą dėstymo metodą, t. y. aiškindamas ir išryškindamas nuodėmingus veiksmus, atskleisdamas, kas yra nuodėmė, tuo pačiu apibrėžia, kas ji nėra. Kaip pavyzdį galima pateikti 1826 m. Salantuose sakytą pamokslą apie neskaistumo nuodėmę. Po įžangos („[ó]žbęgims Sakima apey Szeszta Prisakima Dyiwa: rodós: kaypo ira dydzió griekó wysoke neczistata, kokes dara yszkadas tas grieks dieł neczistatynika, etc. – O jogey Dyiwas óżgindams neczistata tóumi paczió prisaka Czistata wysoky stona żmonyms“ (Pabrėža, 2020, p. 206)) pamokslininkas nurodo, kad temą plėtos kryptingai aptardamas tiek nuodėmingą elgesį, tiek būdus ugdyti skaistumo dorybę („[d]ó dayktó tojy Daliey apsakisió. 1ª Kóu dara neczistata żmogóu. – 2ª Kóu tam darity: katras nor buty lóusós nóu neczistatas“ (Pabrėža, 2020, p. 207). Atsižvelgus į J. A. Pabrėžos pamokslų sandarą, galima daryti išvadą, kad svarbiausias pamokslų tikslas buvo perduoti tikintiesiems katalikiškosios moralės pagrindus tuo pačiu parodant, kaip Dekalogo nustatomi principai veikia kasdieniame gyvenime. Taip pat atkreipus dėmesį į tai, kad pamokslininkas imasi aiškinti

katalikų tikėjimo pagrindus, akivaizdu, kad Žemaitijos tikinčiųjų religinis sąmoningumas buvo ribotas.

2.3.Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos homiletikos rinkinio „Pamokslai vairingose materijose“ stilius

Stiliuje, kaip jį apibūdina Artūras Tereškinas, atsiskleidžia ir atsispindi „dominuojančios kultūros idėjos, problematika, įpročiai, jam priklauso kūrybos paskirties klausimas, meno, literatūros tradicija, paties rašytojo pasaulėžiūra“ (Tereškinas, 1996, p. 104). Straipsnio autorius, aptardamas stiliaus ir žanro problemas Mykolo Olševskio pamokslų rinkinyje „Broma atwerta ing Wiecznasti“ ir Kiprijono Lukausko pamoksluose, iškelia pagrindinį minties pokytį, kurį perims ir Jurgis Ambraziejus Pabrėža: barokinį stilių pakeičia klasicistinis, atliepiantis Švietimo amžiaus iššūkius.

J. A. Pabrėžos rinkinio „Pamokslai vairingose materijose“ forma ir retorika artimiausia klasicistiniam pamokslui. Pamokslai stilistiškai itin artimi katekizmui: juose beveik nėra meninių, figūratyvinių priemonių. Tai leidžia daryti prielaidą, kad pamokslininkas neturėjo intencijos paveikti intelektualų ir išsilavinusį klausytoją. Pamokslų idėjos išreikštos itin skaidriai ir aiškiai, orientuojantis ir į neišsilavinusį klausytoją. J. A. Pabrėža 1823 m. Kretingoje sakytame pamoksle akcentuoja savo klausytojų teologinį neišprusimą, dėl to netiesiogiai kaltindamas kolegas kunigus, aplaidžiai žiūrinčius į savo ganytojišką pareigą: “sakisió Pamoksła apey Prisika: nes apey tay retay kóumet tegyrdat, o ónt prisiku półkays eytat“ (Pabrėža, 2020, p.171). Pamokslas visuomet sakomas viena tema, pamokslo idėja plėtojama klausimų-atsakymų forma. Kaip pavyzdį galima pateikti 1823 m. Kretingoje J. A. Pabrėžos sakytą pamokslą, skirtą priesaikoms. Pirmoje pastraipoje pamokslininkas iškelia pagrindinius šiai temai aktualius klausimus. Pamokslo dėstymo metu vienas iš iškeltų pagrindinių klausimų plėtojamas jam iškeliant dar keletą klausimų. Dėl šios priežasties J. A. Pabrėžos pamokslai tampa itin struktūruotais, tarsi išauga į klausimų-atsakymų, pagrindinės idėjos ir teminių niuansų medį. Šiam teiginiui iliustruoti galima pasitelkti 1826 m. Mosėdyje sakytą pamokslą apie penktą Dievo įsakymą. Pamokslas turi dvi dalis: „[d]alys Pyrma Apey nedarima kytam pyktay ónt jo Giwibas <...>. Dalys Óntra Kokiu pyktibiu sau pats żmogós nepawins darity“. J. A. Pabrėža minėto pamokslo pirmąją dalį išskaido į dvi mažesnes. Pirmoji, skirta aptarti piktus veiksmus prieš kitus („[a]pey nedarima pyktay kytam paczió darbó“) išskaidytas į dar keturias dalis: „[a]pey razbaynykisty <...>; [a]pey Sókalieczyjyma żmogaus <...>; [a]pey óżtraukyma lygos ónt kyta <...>; [a]pey pawinastes óżkrimtątes

ónt Razbainiku, Sókalieczyjęcziu, yr i lyga koky artyma imetącziuju“ (Pabrėža, 2020, p. 199). Antrojoje dalyje kalbama apie pikto darymą kitam žmogui savo širdyje. Taigi, kaip galima matyti iš pateikto pamokslo pavyzdžio, J. A. Pabrėža, plėtodamas moralaus elgesio modelį penktojo Dievo įsakymo atžvilgiu, eina nuo akivaizdžiai nuodėmingo elgesio prie subtilesnių ir daug sunkiau identifikuojamų nuodėmingų intencijų ir polinkių. Tad galima daryti išvadą, kad griežtas pamokslų struktūravimas ir skaidymas skirtas tam, kad tikintiesiems būtų lengviau identifikuoti ir atpažinti ne tik nuodėmingą elgesį, bet ir nuodėmingas mintis ir intencijas.

Pabrėžos homiletika gretintina su K. Lukausko pamokslais. Artūras Tereškinas straipsnyje „Stiliaus ir žanro problemos M. Alšausko ir K. Lukausko pamoksluose“ lygindamas vėlyvojo Baroko ir klasicizmo pamokslus, išskiria klasicizmo, kurį chronologiškai galima susieti su Švietimo amžiumi, bruožus. Pamokslo žanras XVIII a. patiria turinio pokyčius. Artūras Tereškinas teigia, kad „XVIII a. antroje pusėje <...> [p]amokslininko <...> apeliuojama ne į kosmines, fantastines jėgas <...>, o į sveiką protą ir patirtį, kurią lemia natūralūs žmogaus prigimties polinkiai ir reikmės <...>. Į pamokslus dabar įsiveržia realybė, esanti čia pat, už bažnyčios durų, su gamtos ritmu, su kasdiene klausytojų buitimi“ (Tereškinas, 1992, p. 111). J. A. Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“ neabejotinai tęsia šią tradiciją. Jo pasirinktos pamokslų temos, tokios kaip apkalbos (itin J. A. Pabrėžos mėgta ir plačiai analizuota tema), socialiniai santykiai tarp šeimos narių (vyro ir žmonos, tėvų ir vaikų, šeimininkų ir tarnų) kalbėjo apie realų to meto žmogaus gyvenimą, jo pamokslai veikė kaip moralinės gairės priimant kasdienius sprendimus. Kaip pavyzdį galima pateikti 1823 m. Kretingoje sakytą pamokslą apie iškraipymus: „Kł. Kas tay ira kwalcziós? – Ats. Kwalcziós ira tay parmaynims tysios i małagisty, arba óztajyiyms jos kitrey dieł apyiszkoiyma kyta padarits“ (Pabrėža, 2020, p. 247). Kaip matyti iš pateikto pavyzdžio, kuriame katekizmo principu paaiškina, kas yra iškraipymas, J. A. Pabrėža aiškiai apibrėžia, kas yra nuodėmė ir vėliau, plėtodamas pasirinktą temą ir pagyvindamas ją pavyzdžiais, padaro suprantamą pamokslo klausytojui. Puikus to pavyzdys: 1830 m. Mosėdyje sakytas pamokslas apie šlovės nupėšimą: „1ma Kad kas netyisa yszrąd ónt ko. – teyp szytay: Maryjony sakos regiejósy Petra teyp apsygierósy ketwergy, kad kniósdams ejy. O Petrós toiy dyinoy niematity trunku macniu nematy. Tazgatis Maryjony netyisa yszrada ónt Petra, yr par tay smertelniausey sógrieszyiy, yr wysóstroszniausey szłowy Petrou nóudriesky“ (Pabrėža, 2020, p. 332). J. A. Pabrėža atskleidžia pamokslo klausytojui nuodėmes kasdienio gyvenimo šviesoje, padaro jas aiškias, suprantamas.

Be to, visi J. A. Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“ parašyti tuo pačiu kalbos stiliumi. Pamokslas pradedamas datos, progos ir vietos, kurioje jis buvo sakomas, įvardijimu (pavyzdžiui, 1827 m. Kretingoje sakytas pamokslas apie suktybę J. A. Pabrėžos pradedamas įžanga „Pamoksłos Apey

Szalbieristy. – Sakits Treczioy Nedieloy Adwęnta, łaykó Aktowa Szwętys Nekałta Prasydieiyma SS. Maryjos Pannos. – Kretingoy. Metusy 1827.“ (Pabrėža, 2020, p. 222)). Vėliau pamokslininkas išsirenka ištrauką iš Šventojo Rašto (rečiau – mintį iš Bažnyčios Tėvų tekstų ar kito šventojo mintį) („Tu quis es? – Joan. I. Kas tó esi? Żodey kónigu atsiustu nóu Żidu pri S. Jona Kryksztitojaus“ (Pabrėža, 2020, p. 222). Tuomet išreiškia pagrindinę pamokslo temą, ir, kaip jau minėta, iškelia klausimus, padėsiančius ją išskleisti ir paaiškinti. Svarbu paminėti, kad, prieš imdamasis pamokslo temos plėtojimo, J. A. Pabrėža ragina žmones pasimelsti, kad Dievo malonė padėtų ne tik tinkamai suprasti pagrindinę pamokslo temą ir idėją, bet ir pagal ją koreguoti tiek paties pamokslininko, tiek tikinčiųjų gyvenimą. Malda dažniausiai pateikiama po įžanginio bendruomenės kvietimo. Dažniausiai paties J. A. Pabrėžos sukurta malda užbaigiama ir tradicine malda, dažniausiai – „Sveika, Marija“(1827 m. Kretingoje sakytame pamoksle apie suktybę J. A. Pabrėža pasirenka pastarąjį variantą: „...tadgi pasypraszikiem karsztay tos Łoskas Dyiwa: Dyiwy! geriausis musó Mokitojau! Apszwyisk mómis negadnius Tarnus tawa: idant ysz to Pamoksła galietumem kóu dydziausi pażitka dwasyszka dieł sawys atrasty. Praszom tos łoskas kóu pakarniausey par óżtarima Szwęcziausys Maryjos Pannos nekałtay prasydiejósys, kóryi pasweykindamis żodeys Archanioła Gabrielaus sókalbiesma nobażnay Sweyka Maryje.“ (Pabrėža, 2020, p. 222-223). Tuomet pamokslininkas plėtoja pagrindinę temą, taip išskaidydamas pamokslą į kelias ar keletą dalių. Galiausiai, pabaigus pamokslą, J. A. Pabrėža elgiasi dvejopai: arba pabaigia pamokslą ištarme „pabengiau savo pamokslą. Amen.“, arba malda (čia pavyzdžiu imtas pamokslas užbaigiamas tiesiog žodžiu „amen“). Pastebėtina, kad J. A. Pabrėžos pamokslų kalba neįmantri, jis vengia vartoti sudėtingus arba tarptautinius žodžius (tiesa, pasitaiko ir keletas išimčių. Kaip išimties pavyzdį galima pateikti pamokslą, kai J. A. Pabrėža pamoksle apie šmeižtus ir apkalbas, kitaip tariant, vadinamas liežuvio nuodėmes, asmenis, nusidėjusius viena iš liežuvio nuodėmių, atlikusius išpažintį, bet negrąžinusius kitam nuplėštos šlovės arba nė neketinančius to daryti, išvadina hipokritais „...[a]rgi tay neżertay ira, apsyswieczity ónt spawiednys iog óż griekus gaylis, o szyrdiey sawa niejoky netóriety gaylesy? Hipokryta nezbażnas!“ (Pabrėža, 2020, p.318).

Taip pat itin svarbus XVIII a. pab. išryškėjęs pamokslų adresato pokytis, matomas ir J. A. Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“. Nuo pamokslo kaip meno kūrinio, suprantamo tik išsilavinusiems, bajorams, pereinama prie pamokslo kaip prastuomenei skirto religinio žanro. Tą patvirtina ir gyva, žemaitiška pamokslų kalba. Tuo metu, kai lietuvių kalba buvo nevertinta ir laikyta menkesne už bajorų vartotą lenkų ar bažnytinę lotynų kalbą, kai bajorai buvo persiėmę lenkiška mąstysena, dvasininkų vienuolių Kiprijono Lukauskio ir J. A. Pabrėžos žemaičių kalba sakyti pamokslai į viešąjį diskursą įtraukia valstiečius kaip lygiavertę visuomenės grupę. Žemaitiškai sakomi

pamokslai liudija ir pamažu kintantį likusios visuomenės požiūrį į socialinę grupę, anksčiau buvusią visuomenės dėmesio užribyje.

III. Moralės ugdymo modelis Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“

Savo pamokslus Pabrėža formuoja išryškindamas tris moralines paradigmas: kūno, psichologinę / socialinę, kurią galima išreikšti per intencionalumo prizmę, ir dvasinę moralę. Pagal Katalikų bažnyčios mokymą, septynios didžiosios ydos skirstomos į kūno (gobšumas, gašlumas ir rajumas), dvasios, kurias dar galima apibrėžti kaip psichologines, t. y. turinčias aiškias sąsajas su asmens temperamentu ir charakteriu (rūstumas, vangumas/tingumas) bei sielos (tuštybė ir puikybė). Itin svarbu pabrėžti, kad tokia ydingų polinkių ir pačių ydų skirstymo sistema supažindina tikinčiuosius su nuodėmingais polinkiais sunkėjimo linkme.

Kūno nuodėmės susilaukia daugiausiai gėdos ir pasmerkimo visuomenėje. Tuo pačiu, žvelgiant į jas moralės teologijos požiūriu, jos nuodėmių hierarchijoje yra lengviausios būtent dėl jų pastebimumo: lengvai pastebimas ydas lengviausia įveikti, nes asmuo konkrečiai žino ir suvokia, kokie jo polinkiai ar elgesio aspektai yra nepriimtini ir amoralūs. Kylant hierarchija aukštyn, nuodėmės sunkėja, nes darosi vis mažiau pastebimos ir vis sunkiau identifikuojamos, todėl asmuo gali sąmoningai nesuprasti, kad nusideda (arba pateisinti savo ydingą elgesį charakterio sunkumu, t. y. dalykais, kurių nesijaučia galintis iki galo kontroliuoti, todėl nededa pastangų keisti savo elgesį). Trečioji ir aukščiausioji nuodėmių rūšis (tuštybė ir puikybė) yra pripažįstamos kaip sunkiausios dėl dviejų priežasčių: pirma, jos yra sunkiausiai identifikuojamos, nes jų prigimties sandara iš esmės sudėtingesnė nei visų anksčiau išvardytų nuodėmių rūšių. Kaip pavyzdį galima pateikti „atvirkštinės puikybės“ atvejį, kai asmuo turi polinkį neadekvačiai ir be pagrindo save žeminti, netgi niekinti. Įsigilinus į tokią situaciją išaiškėja, kad problemos šaknis yra puikybė būtent todėl, kad minėto neigiamų emocijų ir nuostatų savo atžvilgiu kamuojamas asmuo yra savo paties interesų centras. Krikščioniškasis nuolankumas tampa priešprieša tokio pobūdžio puikybės nuostatai, nes skatina suvokti, kad be Dievo ir kitų žmonių pagalbos asmuo išsiversti negali, tačiau įsako žvelgti į save (tiek į savo kūną, tiek į vidinį pasaulį, tiek į sielą) su pagarba, nes, kaip teigiama Biblijoje, yra sukurtas pagal Dievo paveikslą, taigi, nežabotai ir nepagrįstai žeminti save reiškia žeminti ir Dievą bei tam tikra prasme teigti Jam Jo paties kūrybos netobulumą. Taigi, asmuo gali būti įsitikinęs, kad žvelgia į save iš krikščioniškojo nuolankumo

perspektyvos, kai tuo tarpu yra paveiktas sunkiausios iš visų nuodėmių ir pats to nesuvokia, taigi, negali ir taisytis.

Antroji priežastis, kodėl puikybė yra didžiausia iš visų ydų, ta, jog jos paveiktas žmogus nebegali laikyti gyvenimo centru ko nors kito be savęs paties (tuštybė yra antra pagal sunkumą sielos nuodėmė, nes poreikis būti geriausiu bei kitų pripažintu užvaldo asmens širdį, taip privesdama prie pačios sunkiausios – puikybės – ydos), taip kenkdamas ne tik pirmiausia sau, bet ir aplinkiniams žmonėms. J. A. Pabrėža, „Pamoksluose vairingose materijose“ analizuodamas Dekalogą, daugiausia aptaria kūno moralę ir socialinę / psichologinę moralę. Dvasinė moralė (tuštybė ir puikybė) lieka ne tokia ryški jo pasirinktame moralės ugdymo procese. Apibendrinant galima teigti, kad J. A. Pabrėža „Pamoksluose vairingose materijose“ išryškina intencijos (kurią dar galima pavadinti minčių) moralę, kalbos moralę ir veiksmo (arba kūno) moralę.

Svarbu apibrėžti, kaip šiame darbe bus vartojamos sąvokos „moralė“ ir „moralumas“. Moralės sąvoka šiame darbe apibūdinami principai ir dorovinės nuostatos, sąlygojančios tikinčiojo elgesį ir gyvenimo būdą. Moralumo sąvoka apibūdinamas galutinis rezultatas, t. y. tikinčiojo laikysena ir elgesys. Kalbant apie moralės ugdymą J. A. Pabrėžos homiletikos rinkinyje „Pamokslai vairingose materijose“ bus kalbama apie moralės sąvoką, kas lemia elgesio ir / ar pasirinkimų moralumą ar amoralumą. Kalbant apie moralumą bus atskleidžiamos ir analizuojamos konkrečios moralinės problemos, atskleidžiamos rinkinyje „Pamokslai vairingose materijose“, pamokslininko požiūris ir siūlomi jų sprendimo būdai.

J. A. Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ matyti aiški moralės ugdymo sistema. Pamokslai, kuriuose aiškinamas Dekalogas, sudaryti pagal aiškią struktūrą ir supažindina pamokslų klausytoją su visais įmanomais Dievo įsakymo pažeidimais, t. y. pristato visų rūšių nuodėmes. Dėl šios priežasties į rinkinį įtraukti pamokslai pasižymi didele apimtimi ir yra suskirstyti į aiškias dalis, temą pradedant dėstyti išvardijant aiškiausius nusižengimus ir toliau krypstant prie subtilesnių ir ne taip lengvai perprantamų situacijų. Puikus to pavyzdys – 1826 m. Mosėdyje sakytas pamokslas, skirtas V Dievo įsakymui. Po pamokslo temos ir jo sakymo vietos pristatymo pamokslininkas apibrėžia, ką draudžia ir ką liepia minėtas Dekalogo įsakymas: „[t]óumi Prisakimó Dyiwas, netyktay óżgen Razbaynikistes; ale dar kad musó artymam ónt kuna nieka pykta, yr nedaritumem; yr neżiczitumem. – O wys tay óżgindams, dar wękartó prisaka, idant kyik wyina żmogó, ysztyisu milietumem, yr ji miliedamis, tu wysu dayktu yr żiczitumem, kóryi gery ira dieł jo; yr, prisytropyjós atsyejymóu, idant ysztyisu storotumemos, kad óns tu wysu geribiu aptórietu“ (Pabrėža, 2020, p. 188). Iš pateikto

pamokslo tematikos pristatymo matyti, kad J. A. Pabrėža išsikelia tikslą supažindinti tikinčiuosius su oficialia Katalikų bažnyčios moralės teologija, pateikdamas ją tikintiesiems suprantama kalba.

Šį pamokslą tėvas Ambraziejus Pabrėža išskaido į dvi dalis. Pirmoji skirta aptarti elgesį, keliantį pavojų kitų gyvybei („[a]pey nedarima kytam pyktay ónt jo Giwibas“), antroji dalis kalba apie elgesį su savimi V Dievo įsakymo atžvilgiu („[k]okiu pyktibiu sau pats żmogós nepawins darity“). Pirmoji pamokslo dalis išskaidyta į dvi mažesnes dalis: „[ó]żsystanawyiyms Pyrms Apey nedarima pyktay kytam paczió darbó“ ir „[ó]żsystanawyiyms Óntrós Ko żmogós nepawins darity kytam anie paty szyrdy“. Pirmoji pirmos dalies dalis „[ó]żsystanawyiyms Pyrms Apey nedarima pyktay kytam paczió darbó“ pamokslininko išskaidoma į dar keturias mažesnes dalis, skirtas aptarti konkrečioms nuodėmėms: „[p]adieiyms I. Apey Razbaynykisty“, „[p]adieiyms II. Apey Sókalieczyiyma żmogaus“, „[p]adieiyms III. Apey óżtraukyma lygos ónt kyta“, „[p]adieiyms IV. Apey pawinastes óżkrimtątes ónt Razbayniku, Sókalieczyjęcziu, yr i lyga koky artyma imetączziuju“. Antroji pamokslo dalis („[k]okiu pyktibiu sau pats żmogós nepawins darity“) išskaidyta į tris segmentus, neturinčius atskirų pavadinimų, iškeliantys esminius su tema susijusius klausimus: „Kł. – Kas tay ira Sau gała padarims?“, „Kł. – Kóryi sau giwiba trmpyn?“, „Kł Kóu dumoty apey toki, katras, ar tay sau, ar kytam żiczyi smerty.“ Pastebėtina, kad ką tik minėtas paskutinis pamokslo segmentas kalba apie abi tekste analizuojamas problemas, todėl gali būti traktuojamas ir kaip viso pamokslo apibendrinimas, nes, kaip būdinga „Pamokslų vairingose materijose“ struktūravimui, minėto segmento pabaigoje yra įterpta J. A. Pabrėžos sukurta malda „Jey Wieszpatie matay, iog tawi kóumet apibrozisió griekó smertełnó, tegół pyrmesney nóumyrsztó, nekóu tórieczio griekó smertełnó tawi óżrustinty, yr negiwenty só Tawymi Dągóu. – Arba, kad kas łosnay Szwęts Powyłs sakitu: diełko asz teyp yłgay newaloiy kuna móna, Wieszpatie, tórióus: paleysk risius to kuna, yszwersk tóu kuna móna idant kóu greyczziausey stebieczios ónt Swęczziausy Weyda tawa Dągóuiy só wysays Szwętayseys, yr tynay ónt ómzió giwenczio“ (Pabrėža, 2020, p. 205). Kaip matyti iš pamokslo struktūros, tikinčiųjų moralė V Dievo įsakymo atžvilgiu ugdoma pirmiausia kreipiant dėmesį į nuodėmes, tiesiogiai kenkiančias kitiems, antrojoje dalyje – apie žalojančias patį tikintįjį.

Tačiau svarbiausia, kalbant apie moralės ugdymo modelį J. A. Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ yra pamokslininko atskleidžiamos nuodėmingų veiksmų šaknys. Tėvas Ambraziejus Pabrėža ne tik sausai išvardija nuodėmes, bet, kaip matyti iš pamokslo struktūros, padeda klausytojams suprasti, kokios priežastys lemia norą daryti nuodėmę, taip teigdamas, kad asmens intencija (nuostata, ketinimai) yra svarbesnė, nei jo elgesys (moralė aukščiau už moralumą). Pasak J. A. Pabrėžos, elgesys yra vidinių procesų nepažinimo, taigi, ir negalėjimo jų valdyti, pasekmė (arba

amoralus elgesys (blogas rezultatas) yra pažeistos sąžinės (nežinojimo, kad vienoks ar kitoks elgesys yra blogas savaime) pasekmė). Pažeista sąžinė, arba moralės (elgesio normų rinkinio) neišmanymas gali lemti netinkamą elgesį, tačiau amoralus elgesys be aiškios blogos intencijos (t. y. iš nežinojimo be paties asmens kaltės) mažina arba net naikina nusidedančiojo atsakomybę. Tačiau pasakytina, kad nuo atsakomybės atleidžia arba ją mažina tik nežinojimas ne dėl savo kaltės: „[b]et, yr tyi grieszyi smertełnay, yr newerty ira Absałócyiys; kóryi, pawiny budamis tu dayktu kytus yszmokity: wynok nieka ónt to neatbo. Tokeys ira: Gimditoiey, Mokitojey, Gaspadorey: yr kyty tyms padabny. Ale ach! Kayp daugel ira tokiu, yr kóryi nemok, yr kóryi nemoka kytu“Minėtos Pabrėžos idėjos atsispindi 1826 m. Mosėdyje sakytame pamoksle, skirtame Dievo įsakymų aptarimui ir pirmam Dekalogo įsakymui. Pabrėža išryškina žinojimo svarbą tikėjimui: „O ónt dastoiyma yszganima kożnam reyk dwyju dayktu. Wyina, idant wys tykietu, kas ira padóuta ónt tykieiyma. Ontra: idant wys dapylditu, kas yra prisakitó“ (Pabrėža, 2020, p. 77). Teigia, kad be žinojimo negali būti ir gilaus tikėjimo („[o] iogei nieks tu Prisakimu negał ożłaykity, iey anu nemokies, yr nesópras (Pabrėža, 2020, p. 77). Pabrėža, kaip jau minėta, asmens veiksmo nuodėmingumą ar nenuodėmingumą vertina pagal intenciją ir teigia religinio auklėjimo ir auklėjimosi būtinybę: „Dyiwas tada prisakidams Jtykieiyma; prisaka dó dayktó: wyina: kad, apey Pona Dyiwa, yr apey wysus Dayktus pri Wieras, yr pri Iszganima prigólęczius, żynotómi, anus mokietómi, yr kyik gał sóprasty, idant anus sóprastómi <...>. O kas tu <...> dayktu par sawa nedbałnóma ónt pomietys nemokietu, yra nu neyszmanitu: tas, yr smertełnay grieszitu; yr patoł newerts but grieku atleydyma gauty par Spawiedny; pakoł tu wysu szesziu dayktu neyszmoks ónt pomietys, yra nu neiszmanis. – Nes, negana kayp szpokóu mokiety tus dayktus ónt pomietys: ale reyk dar anus yszmanity, kas tusy szesziusy dayktusy ira <...>. kas tu wysu dayktu żynoty, yr mokiety nestorojes, grieszyi smertełnay; yr newerts ira Absałócyiys, koł neyszmoks (Pabrėža, 2020, p. 81-83). Jeigu asmuo sąmoningai pasirenka neugdyti savo moralės, toks elgesys užtraukia dar didesnę kaltę.

Galima daryti išvadą, kad vienas iš svarbiausių J. A. Pabrėžos kaip pamokslininko ir kaip dvasininko tikslų – skatinti tikinčiuosius kreipti daugiau dėmesio į savo emocijas ir vidines būsenas, atpažinti kylančias emocijas, taip įgalinant pamokslo klausytojus labiau kontroliuoti save. Tačiau pastebi, kad be dvasininkų pagalbos tikintiesiems sunku deramai susipažinti su Katalikų bažnyčios moralės mokymu, todėl ragina tikinčiuosius reguliariai klausyti pamokslų, o kunigus – dažnai juos sakyti ir tinkamai parengti.

3.1. Kūno moralumas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“

Kalbant apie kūno moralę Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ verta išskirti du šio temos plėtojimo aspektus: lytinę moralę ir kūno kaip švento Dievo kūrinio suvokimą (tai apima tiek savo, tiek kitų žmonių kūno priėmimą ir elgesį su juo). Taip J. A. Pabrėža kovoja su manichėjišku dualistiniu pasaulio ir žmogaus suvokimu. III a. paplitusi manichėjų erezija, išsiskyrusi griežtai dualistiniu mokymu, iš esmės neigė krikščionišką mokymą apie sukurtąją kūriniją kaip paties Dievo sukurtą ir pripažintą kaip gerą („Dievas matė, kad tai buvo gera“), bet teigė priešingai – kad visas sukurtasis pasaulis yra velnio kūrinys ir suvoktinas kaip blogis. Manichėjai skatino priešintis viskam, kas žemiška ir kūniška, kėlė radikalių asketinių praktikų būtinybę. Nors manicheizmas buvo pripažintas erezija, kai kurios jų skleistos idėjos buvo perimtos ir įsišaknijo tikinčiųjų sąmonėje kaip integrali katalikiškojo tikėjimo dalis. Kaip ryškiausius šio proceso pavyzdžius galima paminėti itin griežtų asketinių praktikų propagavimą, įsigalėjusią mintį, kad šventumas pasiekiamas tik per kančią, sąmoningas jos siekis. Savo ruožtu tai, kas teikia džiaugsmą, buvo priimama kaip moralaus katalikiško gyvenimo antitezė. Malonumo priėmimas (nevengimas) buvo priimamas kaip smerktinas ir amoralus elgesys.

Dualistinė pasaulio ir žmogaus samprata Katalikų bažnyčioje[1] gyvavo ilgai. XVIII a. pirmoje pusėje Mykolo Olševskio parengtas pamokslų rinkinys „Broma atwerta ing Wiecznasti“ persmelktas šio supratimo. Rinkinyje teigiamas savo kūno kankinimas (akivaizdi nuoroda į Tomo Kempiečio veikalą „Kristaus sekimas“), troškimų ir patogumų išsižadėjimas. Tokią pasaulėžiūrą puikiai apibendrina Artūras Tereškinas: „[n]ukryžiuok kūną, palenk valią Dievo valiai, numarink ją besaikiu paklusnumu – šitaip laimėsi kovą tarp gėrio ir blogio, tiesos ir melo, Dievo ir šėtono; kovą, kuri vyksta tavyje pačiame“ (Tereškinas, 1996, p. 117). Pasaulis, suvokiamas kaip nesutaikoma priešybė, lėmė ir požiūrį į žmogaus kūną. Kūnas, suvoktas kaip priešybė sielai, yra smerktinas, baustinas. Iš dualistinės sampratos kyla mintis, kad amžinieji pomirtiniai džiaugsmai, skirti sielai, turi būti visiškai priešingi kūno poreikiams, todėl visa, kas teikia džiaugsmą šiame gyvenime, yra smerktina, su tuo reikia kovoti. Priėmus kūną ir pasaulį su džiaugsmu, Mykolo Olševskio nuomone, rizikuojama prarasti rojų, nes amžinasis gyvenimas pelnomas kančiomis. J. A. Pabrėža į žmogaus kūną žvelgia iš kitos perspektyvos: „Pamoksluose vairingose materijose“ jis suvokiamas kaip savaime geras, nes sukurtas Dievo. J. A. Pabrėža teigia priešingai; kūnas tampa nuodėmės įrankiu tik netinkamai su juo elgiantis. J. A. Pabrėža

[1] Turima omenyje tarp tikinčių katalikų, nes oficialioji Katalikų bažnyčios kaip institucijos pozicija buvo nekintanti: pasaulis ir kūnas yra geri, nes Dievas juos sukūrė ir paskelbė gerais .

„Pamoksluose vairingose materijose“ visiškai prieštarauja Mykolo Olševskio nuomonei: ne kartą kalba apie žmogaus kūno svarbą, apie jo, kaip lygiaverčio Dievo kūrinio, vertę, teigė, kad Dievo garbinimas vykdomas ir kūnu: „[o] kaypo esma sódiety ysz duszys yr Kuna; teypo yr pakłoniony Dyiwóu darity pawiny esma, yr duszy arba szyrdy; yr kunó“ (Pabrėža, 2020, p. 157). Pabrėžtina, kad kūno moralumas „Pamoksluose vairingose materijose“ ryškiausiai atsispindi pamokslininkui kalbant apie smurtinius veiksmus ir plėtojama kalbant apie lytinę moralę.

3.1.1 Fizinis smurtas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“

Viena iš kūno amoralumo apraiškų galima laikyti fizinį smurtą. Nors fizinio smurto priežastys yra psichologinės, jo pasekmės labiausiai paveikia asmens kūną, todėl tikslinga amoralius veiksmus kito asmens kūno atžvilgiu aptarti analizuojant kūno moralumo temą. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ fizinio smurto tema plačiausiai analizuojama 1826 m. Mosėdyje sakytame pamoksle, skirtame V Dievo įsakymui. Jame J. A. Pabrėža ne tik išdėsto, kas yra žmogžudystė, bet ir išskiria smurto pasekmes šeimos gyvenime ir santykiams su kitais smurtinius santykius artimoje aplinkoje priskirdamas žmogžudystės nuodėmei: „[b]et gał kas myslity: diekóu Dyiwóu! musó paszalie negyrdiety żmogżódziu arba razbayniku? – Ats. Teyp tau rodos. O món kyteyp“ (Pabrėža, 2020, p. 195). Citata iš pamokslų rinkinio atskleidžia, kad smurtas pirmoje XIX a. pusėje vis dar buvo suvokiamas siaurai.

Pamokslininkas pirmiausia kaip sunkią nuodėmę ir amoralų elgesį išskiria netinkamą elgesį su besilaukiančiomis moterimis. J. A. Pabrėža kaip netoleruotiną ir smerktiną elgesį išskiria požiūrį, kad žmona savo namuose yra papildoma darbininkė, smerkia vyrus, besilaukiančioms moterims kraunančius ne tik per daug ir per sunkių fizinių darbų („[w]iryszkey, kóri spaud sawa sunkes żmonas pri smagiu darbu. Stroszney grieszyi: o iey isz to rądas negeray, palyikt razbaynikays“ (Pabrėža, 2020, p. 194)), bet ir gąsdindami: „[w]iray, Waykay, yr kyty wysy: kóryi sunkes motryszkes tad musz, tad dydey pargądin półdamis ónt wyrszó, grażodamis muszty: iey negeray stojes po to. – Bet kad yr nieka neyszkaditu, wynok tolyi smertelnesney grieszyi, nekayp tay padarims joms lóusamy stony esąt: yr tay ónt spawiednys reyk yszrożity“ (Pabrėža, 2020, p. 194). J. A. Pabrėžos pastabos, išsakomos viešai bažnyčioje, leidžia daryti išvadą, kad šis elgesys buvo dažnas ir visuomenėje priimtinas reiškinys. Tokia išvada leidžia kelti klausimą, kaip to meto visuomenėje buvo suvokiami vaikas ir vaikystė, kokią reikšmę ir prasmę jie turėjo to meto visuomenėje.

J. A. Pabrėžos kritikos susilaukia ir netinkamas elgesys su vaikais. Kaip viena didžiausių problemų minėtame pamoksle, skirtame V Dievo įsakymui, minimas neatsargus elgesys su kūdikiais ir mažamečiais, lemiantis kūno sužalojimus (kartais ir itin sunkius) arba net mirtį. Kaip dažna problema minima kūdikių mirtis jiems uždūstant dėl neatsakingo motinų elgesio, t. y. miegojimo su kūdikiu vienoje lovoje: „[k]óu dumoty apey Motinas, kórios bególindamas só sawi kudyki óżmygósys budamas nóuspaud anóu? <...> Tokys motinas ira tykras razbaynikys kudykiu sawa. <...> O kad teyp gólindamas só sawi kudyki, yr nenóuspaustu, nenóutroszkintu io, wyinok teyp gólindamas kożnó kartó smertełnay grieszyi, nes pasydóud i nebespeczyństwa ónt kudyky nóutroszkynyma.“ (Pabrėža, 2020, p. 195). J. A. Pabrėža išryškina nužudymo iš neatsargumo temą teigdamas nusikalstamą tokio elgesio pobūdį Pateikdamas pavyzdžius iš kunigiškos tarnystės patirties, jis įrodo, kad tokios praktikos buvo dažnas ir toleruotinas dalykas: „[t]yisa, iog ira teyp daugel Motinu cziesliwu, kórios gółda pri sawys ónt naktyis kudykius, o neóżtroszkyna ju: bet teypojaus yr tay tyisa, iog daugel ira tokiu, kórios nóusliegy, nóutroszkyna óżmygósys“ (Pabrėža, 2020, p. 195). Šią mintį patvirtina faktas, kad J. A. Pabrėža apie tai kalba ne tik savo vyskupijos, bet ir kitų vyskupijų kontekste: „kytosy Wiskupistosy tokys Motinas ipół i yszkeykyma, kórios gólyn kudykius só sawi łowo“ (Pabrėža, 2020, p. 195). Pamokslininko iškeltas faktas, kad savo vaikus per neatsargumą nužudžiusios motinos už Žemaičių vyskupijos ribų buvo baudžiamos ekskomunika, t. y. griežčiausia Katalikų bažnyčios taikyta bausme (atskiriant nubaustą asmenį nuo aktyvaus dalyvavimo Katalikų bažnyčios gyvenime, t. y. atimant teisę priimti sakramentus), įrodo, kad „Pamoksluose vairingose materijose“ yra keliamas ne tik tyčinio fizinio smurto, bet ir nužudymo iš neatsargumo klausimas buvo aktualus ne tik teisine (taikant bausmes), bet ir moraline prasme. Taip pat, atsižvelgus į J. A. Pabrėžos vartotą kūdikio nužudymo iš neatsargumo amoralumą argumentuojantį kalbėjimo būdą matyti, kad nužudymas iš neatsargumo to meto visuomenėje nebuvo vertinamas rimtai, toks elgesys nebuvo laikomas nusikaltimu.

Fizinio smurto tema „pamoksluose vairingose materijose“ atskleidžiama dvejopai: kaip tyčinio smurtavimo ir kaip įvykdomo iš neatsargumo. Pažymėtina, kad abu atvejai J. A. Pabrėžos vertinami rimtai. Kalbant apie fizinio smurto prieš vaikus atvejus, J. A. Pabrėža pateikia platų ir iškalbingą to meto situacijos paveikslą: „[t]eypogi Tieway Motinas, kóri waykus sawa be ówogas jokios teypo musz, płak, tad anyms par ausis plyikdams, tad kumstiemis karodamis, tad teyp be uwogas peszdamis, iogey yr sprąda kóu neatsók: iog ysz to waykay rądas kaliekomis, igaun kópras, rądas kórtyneys, rayszays (: o tas kóu tąkiausey prisytroyi, kad motinas złastingas werkąt kudykióu musz draska ji łosnay meszka isziżinta, yr par tóu kóu greycziausey jaunus jo laulelus sókalieczyi, o tąkey yr smerti ónt jo priskóbyn.) – Wysy toky Gimditojey grieszyi smertełnay“ (Pabrėža, 2020, p. 196-197).

Pamokslininkas, išvardydamas fizinio smurto pasekmes ir įvardydamas jį kaip nuodėmę, t. y. didžiausią blogybę krikščioniui, iškelia idėją, kad vaikų auklėjimo būdai nėra nereglamentuoti ir palikti išimtinai tik vaiko tėvams. Pažymėtina, kad, uždraudęs beatodairiškai ir neatsižvelgiant į pasekmes fiziškai bausti vaikus, J. A. Pabrėža pažymi ir vaiko kaip visaverčio žmogaus būvį. Jei minėto pobūdžio elgesys, taikomas suagusiam asmeniui, neliktų be atsako ar bausmės, tas pats taikoma ir vaikų atžvilgiu.

Tai ypač pažymėtina kalbant apie netyčinio nužudymo atvejus: J. A. Pabrėža pamoksle pateikia net keletą pasiteisinimų, kuriuos išgirsdavo iš motinų („trudnó kudyki só sawi nególdity, kad kudykis kyteyp niekó budó netił, yr paylsy nedóud żmogóu nóuwargósem“ (Pabrėža, 2020, p. 195); „[t]yik saka, Motryszkiu ira kytu, kórios gólyn só sawi kudykius, o nenóutoszkyn, yr asz pati tyik jau sikiu gólindama pri sawys, o neóżyszkadyjau, diełkogi kytu gólinty só sawi negaló?“ (Pabrėža, 2020, p. 195). Svarbu pabrėžti, kad pamokslininkas tuos atvejus, kai neatsakingas elgesys nelemia blogų pasekmių, taip pat laiko nuodėmingu elgesiu, reikalaujančiu atgailos. Toks požiūris akivaizdžiai iškelia moralaus elgesio kartelę, rodydamas intencijos svarbą, t. y. kad nuostata ir elgesys kaip veiksmas yra svarbesnis už veiksmo rezultatą.

J. A. Pabrėža, kalbėdamas apie smurtą, iškelia ir atsakomybės už kitą svarbą. Tame pačiame 1826 m. Mosėdyje sakytame pamoksle jis mini ir aplaidumo nuodėmę, ją išryškindamas vaikų nepriežiūros kontekste: „[ó]nt gała grieszyi yr Mamkas, yr Auklys, kórios nekawo prigólętey kudykiu, daleyzdamas par sawa nedbałnóma kudykióu parpólty, ysz aukszta nóukrysty, arba só kokió dayktó sósykalieczity, arba wieł óżspringty, i ógni ikniósty, nóutwylkty wyraly. – Anos ira, tu wysu pripodku óżkrimtączziu ónt kudyky, anos ira kałtas, yr diełto ne tyktay grieszyi smertełnay pri kożna sósykalieczyiyma kudyky; ale pagalaus yr tóukartó grieszyi, kad nedbałnay tekawo kudyki“ (Pabrėža, 2020, p. 197). Pasak pamokslininko, mirtina nuodėmė įvykdoma ne tik įvykus nelaimei, sukeltai vaiką prižiūrinčiojo aplaidumo, bet pati aplaidi situacija yra nuodėmė, nes nelaimės tikimybė smarkiai išauga. Galima teigti, kad aplaidumas auginant ir prižiūrint vaikus J. A. Pabrėžai itin svarbus, nes identifikuoja ir atskleidžia visuomenės neatsakingumo mastą, t. y. menkas tikinčiųjų dėmesys suaugusiems aplinkiniams jau yra neatsakingumas, bet aplaidus požiūris į vaikų auginimą ir auklėjimą atskleidžia kritinį neatsakingumą visuomenėje ir yra rimtos pasaulėžiūros ir kultūros problemos išdava. Galima teigti, kad asmuo, negebantis pasirūpinti silpnesniu ir negalinčiu savimi pasirūpinti (šiame kontekste paminėtinas ne tik atmestinas požiūris į vaikų auklėjimą, bet ir „Pamoksluose vairingose materijose“ minimas netinkamas elgesys su gyvūnais, tačiau ši tema išeina už šio darbo ribų), negali būti atsakingas ir už save.

J. A. Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“ analizuoja ir kitą kūno moralumo problemą – girtuoklystę ir rajumą. Šios problemos gali būti priskirtos prie kūno moralumo temos, nes nederamo elgesio priežastys taip pat lemiamos netinkamo ir neatsakingo elgesio su savo kūnu, nors jo pasekmės yra socialinio pobūdžio, pavyzdžiui, finansinės problemos, nutrūkę santykiai ir kt. Nesaikingo alkoholio vartojimo problema pamokslų rinkinyje taip pat parodoma kaip dvipusė: kenkianti tiek pačiam girtaujančiajam, tiek jo aplinkai, tiek asmens kūnui, tiek sielai. J. A. Pabrėža „Pamoksluose vairingose materijose“ girtuoklystės temą nagrinėja, kalbėdamas apie V Dievo įsakymą, girtuoklystę pateikdamas kaip vieną iš savižudybės formų: „[k]ł. Kóryi sau giwiba trumpyn? – Ats. Kóu tąkiausey giwenyma sau patrumpyn <...> [p]yjokay <...> [p]ardaug jedry, arba ryjekley“ (Pabrėža, 2020, p. 204). Kalbant apie tokio pobūdžio nuodėmes, J. A. Pabrėža pirmiausia akcentuoja kiekvieno žmogaus gyvybės vertę. Pasak pamokslininko, bausmė už neatsakingą elgesį su savo kūnu yra pragaras: „[t]okyi, yr tyms padabny wysy grieszyi, yr stroszni Suda tóries po smerty, kad Sudze lypidams yszdóuty rokunda ysz sweykatas nóu Jo dóutos atras kóri darmay anóu patrotita, yr par tay giwenyma patrumpinta“ (Pabrėža, 2020, p. 204). Pamokslininkas teigia, kad kiekvieno žmogaus gyvybė ir sveikata yra neįkainojamos vertės, nes žmogus yra sukurtas kaip Dievo atvaizdas, o sveikata yra Dievo dovana. Neatsakingas elgesys su savo kūnu ne tik užtraukia neigiamas pasekmes santykyje su kitais ir pasauliu, bet pirmiausia pačiam asmeniui ir, kaip pabrėžiama šiame pamoksle, asmuo pirmiausia yra atsakingas už elgesį su savimi, o tik paskui su kitais. Tokią išvadą galima daryti atsižvelgiant į tai, kad J. A. Pabrėža, kalbėdamas apie pomirtinį teismą, sako, kad į girtuoklystę ar į rajumą įklimpusieji pirmiausia bus teisiami ne už jų veiksmų pasekmes kitiems, bet už padarytą žalą pačiam sau. Toks požiūris paremtas Dekalogu, kuris, liepdamas mylėti kitus kaip save, teigia, kad žmogus, negalintis pasirūpinti savimi, negali rūpintis ir kitais, nemylintis savęs nemylės ir kitų. J. A. Pabrėža, analizuodamas smurto ir girtuoklystės bei rajumo temas, aptaria ir kitą nuodėmę, darančią didelę žalą ne tik pačiam nusidedančiajam, bet stipriai paveikiančią ir kitus – neskaistumo nuodėmę.

3.1.2. Lytinis moralumas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“

Jurgis Ambraziejus Pabrėža „Pamoksluose vairingose materijose“ kalbėdamas apie lytinę moralę, pirmiausia išryškina jos traktavimą visuomenėje. Faktas, kad jis kalbėjo apie lytinės moralės nuodėmingumą ir tokio elgesio padarinius leidžia daryti išvadą, kad tokio turinio pamokslai buvo aktualūs ir reikalingi. Kaip teigia Viktoras Gidžiūnas, dauguma nusižengimų lytinei moralei buvo

pateisinami papročiais. Kaip pavyzdį galima pateikti sužadėtuvių suvokimą XIX a. I p. Žemaitijoje: „[k]adangi tokią didelę reikšmę Bažnyčia teikė sužadėtuvėms, arba zalietoms, tai daugelis tamsių žemaičių jaunųjų po zalietų susitarimo save laikė vedusiais <...>. Atsitikdavo ir taip, kad jaunieji po zalietų susituokimą bažnyčioje nukeldavo tolimesniam laikui, o patys gyvendavo kaip susituokę“ (Gidžiūnas, 1993, p. 141). Taigi, iš „Pamoksluose vairingose materijose“ pateiktų pamokslų turinio matyti, kad, atradęs minėtos problemos Žemaitijos visuomenėje rimtumą, pamokslų autorius imasi tikinčiųjų ugdymo užduoties aiškindamas priežastis, kodėl Katalikų bažnyčia lytinius santykius iki santuokos laiko amoraliu elgesiu.

Pirmiausia J. A. Pabrėža iškelia mintį, kad Dievo įsakymai duoti tam, kad žmogus pats savęs nesunaikintų. Pasak jo, Dievas, uždraudęs žmonėms vienokį ar kitokį elgesį, nes jis galiausiai sunaikina patį žmogų. Taigi, moralė yra duota žmonėms kaip įrankis apsaugoti tiek kitus, tiek save. 1826 m. Salantuose sakytame pamoksle apie neskaistumą J. A. Pabrėža išryškina nuodėmės pasekmes: [d]óstrósznió dayktó óztrauk ónt to, kas ticziomis kokios norint dasyleyd neczistatas: wyina: iog par tay sógrieszyi smertełnay. – Óntra. iog par tay strosznes yszkadas óztrauk ónt sawys“ (Pabrėža, 2020, p. 207). Taip pristatęs analizuojamos temos problematiką, J. A. Pabrėža atskirai išskiria neskaistaus žmogaus patiriamas pasekmes: „[n]eczistata żmogóu yszkadyi, ónt tórta, ónt szłowys, ónt kuna, yr ónt Duszys. – Diełtogi słószney S. Jobas neczistata wadyn ógny wys prarinąty“ (Pabrėža, 2020, p. 208). Plėtodamas kiekvieną iš pateiktų aspektų atskirai, jis sukuria įtaigų nuodėmei pasidavusio žmogaus gyvenimo paveikslą, tikėtina, paveikusį pamokslų klausytojus.

Pradėdamas dėstyti neigiamus neskaistaus gyvenimo padarinius, J. A. Pabrėža naudojasi metodu, būdingu ir visam pamokslų rinkiniui: pradeda nuo akivaizdžių, lengvai aplinkinių pastebimų pasekmių ir veda klausytoją link subtilių, tik jam vienam žinomų sielos klausimų. Pirmiausia jis parodo, kad į neskaistų gyvenimo būdą linkęs žmogus praranda savo turtą: („[o]! Kaypo daugel żmoniu pałaystówingu ira padabniu i Sunó Wełtakleydi! kóryi cieła sawa tórta par swewaly, yr neczistata patrotyiy, sołomis apteka, yr ónt nabagistys atejy. – Gimditojey pałystówingy, tórta sawa, prigólynti patómkams, yszkleyd, yr prajéd. Wyriszkey neczistatoy paskędi myrdamis nebtór sawa prietełkoms Tiewyszkiu bepalykty“ (Pabrėža, 2020, p. 208)), taip pat gerą vardą („yr kórs paczciws jebkoki neczistatnika tór óż gera? wysy tokius wadyn pałaystoweys, wysy pyrsztays anus roda. <...> ju beznażnóms wysados łosnay iła yszlend ysz terbos, wysyms pasyroda“ (Pabrėža, 2020, p. 209)). Pamoksluose apie neskaistumo nuodėmę J. A. Pabrėža atsiskleidžia ne tik kaip dvasininkas, bet ir kaip liaudies gydytojas – jis taip pat atskleidžia, kokią įtaką neskaistumo nuodėmė daro žmogaus sveikatai.

3.1.2.1. Ligų aprašymas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“

Jurgis Ambraziejus Pabrėža, kaip jau minėta, Vilniuje studijavo mediciną, taip pat gilinosi ir į botaniką. Pabrėžtina, kad lietuvių katalikybės istorijoje Pabrėža yra pirmas ryškus katalikų kunigo ir liaudies gydytojo atvejis. Kol Lietuvoje dominavo jėzuitų ordinas, tokios praktikos tradicijos nebuvo, nes jėzuitai savo ordino nariams draudė medicinos studijas. To priežastis, kaip teigia Dainora Pociūtė-Abukevičienė, buvo paties Ignaco Loyolos nustatyta tvarka: „Ignacas Loyola neišreiškė platesnių samprotavimų apie tai, kodėl jėzuitai turi atsiriboti nuo medicinos ir teisės, tačiau įtvirtino tai savo parengtos jėzuitų ordino konstitucijos (1558 m.) 452-uoju paragrafu, kuriame buvo nurodyta, kad jėzuitų mokyklos nevykdo medicinos ir teisės studijų, draudžiant jėzuitams dalyvauti jų vykdyme ir apibrėžiant jas kaip nutolusias nuo jėzuitų edukacinių tikslų veikti dėl didesnės Dievo garbės ir šlovės“ (Pociūtė, 2020). Tiesa, Loyolos nustatyta tvarka, atribojanti dvasininkus nuo akademinės medicinos, leido kunigystės šventimų nepriėmusiems vienuoliams užsiimti liaudies gydymo metodais paremta gydymo praktika ir ligonių slauga. Taip pat jėzuitų vienuolynuose buvo plėtojama ir farmacija. Broliu vaistininku tam tikrais atvejais galėjo tapti ir kunigo šventimus priėmęs vienuolis (Pociūtė, 2020). Tokia politika lėmė gana nedidelį procentą profesionalių lietuvių medikų, o liaudžiai mokytų medikų paslaugos beveik iš viso buvo neprieinamos. Kaip jau minėta, akademinės medicinos studijų Lietuvoje nebuvo iki pat XVIII a., tad kunigo ir gydytojo praktiką derinęs Pabrėža Žemaitijoje buvo naujo tipo ganytojas.

XIX a. I p. Žemaitijoje gydytojų buvo dar mažiau, to meto visuomenėje išryškėjo kita opi problema – naudojimasis žiniuonių ir ligų užkalbėtojų paslaugomis. „Pamoksluose vairingose materijose“ J. A. Pabrėža kritikuoja tokį gydymosi metodą, bando įrodyti, kad burtininkų ir žiniuonių siūlomi gydymo metodai yra ne tik neveiksmingi, bet dažniausiai ir žalingi žmogaus sveikatai. Pamokslų autorius nurodo, kad tinkamiausias gydymosi būdas – kreiptis į profesionalų gydytoją, tačiau suprasdamas, kad jų paslaugos valstiečiams dažniausiai yra neįkandamos, siūlo liaudies gydytojų paslaugas. Kovodama su minėtomis burtininkystės problemomis, Katalikų bažnyčia leido tinkamai pasiruošusiems dvasininkams neatlygintinai gydyti žmones. Tokiu gydytoju buvo ir J. A. Pabrėža. „Pamoksluose vairingose materijose“ jis pasinaudoja savo kaip liaudies gydytojo patirtimi ir keliose vietose mini tam tikras ligas, jų simptomus ir gydymo būdus.

„Pamoksluose vairingose materijose“ sveikatos tema daugiausiai plėtojama kalbant apie lytinę moralę, nes, kaip jau minėta, ši nuodėmių rūšis labiausiai paveikia žmogų kaip visumą: jo sielą, dvasią ir kūną. Dėl šios priežasties vienas išsamiausių ligos aprašymų „Pamoksluose vairingose materijose“ yra pamokslo apie neskaistumo nuodėmę dalis. J. A. Pabrėža minėtame pamoksle iškelia sau tikslą priminti tikintiesiems apie neskaistaus gyvenimo keliamus pavojus jų sveikatai („[n]enoriekyt nienoriety, kad wysas szpetnibes tos lygos apsakiczio: gana to bus, kad byszkyłayti apey tai priminsió“ (Pabrėža, 2020, p. 213)). Taigi, galima daryti išvadą, kad panašaus pobūdžio susirgimai buvo žinomi to meto Žemaitijos gyventojams.

J. A. Pabrėžos pateiktas ligos aprašymas atitinka susirgimo vystymosi etapus bei pirmą kartą lietuviškame tekste taip detaliai ir vaizdingai aprašoma ligos dinamika. Pirmasis ligos etapas, kaip teigia pamokslo autorius, iš pirmo žvilgsnio nepastebimas, lengvai supainiojamas su kitais susirgimais. Pagrindinė to priežastis yra ta, kad liga paveikia skirtingas organų sistemas: „[l]ygó tó óżrożityijy rądas słabny ónt cieła kuna: - kęklys dreb, - łupas apszok nyiżays bjaureys, teypojaus yr kyts kuns wyitomis. – Karszció óżsydeg nekórios wyitas kuna. – Wyiny ysz pałaystówiu rądas yszbliszky ónt weyda: kytyms raudonis negrażós szpetyi bórna <...>.Cziesays ta lyga pósy gałwos tyktay tedraska <...>. Nekóumet pasywert i kosóli,−cziesays akis temdyn, kartays apkłóykyn: o kartays kakła gadyn yr bałsa óżkybyn.− Tad pół i akis, yr dara strosznius sópólus, yr pulawywymus akiu.− Cziesays ta baysi lyga pasywert i sókatas, arba dziowyn srienas yr nógarkauli.− Cziesays ilend skusma łosnay gumbs i koki członka, yr dara sopólus nemieróutus. Nekóumet ta lyga muczyi neczistatynikus pasywertósi i mieszłałungi.− Parsymayna baysioji lyga nekóumet i póulemóujy lyga, arba i kyta koky, kóri, tartómi niejokios padabynstwas netór i pyktóujy lyga: o wynok tapati lyga ira.“ (Pabrėža, 2020, p. 213-214). Ligos pradžią rodančių simptomų panašumas su kitų ligų simptomais lemia jos progresavimą, t. y. daro ją vis sunkiau gydomą.

Antrasis ligos etapas, kaip rašo J. A. Pabrėža, pasižymi akivaizdesniais ir ligai būdingesniais simptomais: „[o] po isintyma lygos.− rądas gałwos skusmas, pecziu gielymay, łupas mażny kóu nedeg nóu karszty, yr tąkey apgebinie, tarp kóriu yszwyrst mesa giwoji, tokys pat gebinys stoga bórnas gadyn, akeli atjéd. Cieła kuna sónaykyn, skausmay człąku kaskarts dydynas, prapół mygis, praded swaytiety, yszsymet pietmas, yr skaudulys baysys ónt kuna, ónt gałwo, nosy, yr łupomis, yszaug ont rożniu wyitu kuna, tad baysys karpas, tad szpetny gózay, yr brątay, kóryi sóuło bjaury sólty.− Praded puty gerklie, akelis, yr cieły kakłós, tóukarto neczistatyniks praded par nosis kalbiety, o kóu skista geręt, szok apynt pro nosis gieryms“ (Pabrėža, 2020, p. 214).

Trečiasis ligos etapas, pasak J. A. Pabrėžos, jau yra nebepagydomas: „[p]raded ónt gała, patis kaułay pósty, gumbays miecziotyis, i skaudólus pawyrsty, po skylti ysz kuna listy łaukón. Trukst szalyn teypojaus yr mesas pudamas, eyt be parstoiyma puley smyrdątis ysz ronu. Jau yr ysz bórnas eyt pasmyrdósi dwase. Dątis krimt łaukón, skreblo smyrdączіomis skebliemis. Tad ónt gała siłas lygonys praded mażintyis, kuns cieł̨s praded smyrdiety smarwy nóumyriely, ronas łosnay rity kuna rin. Nótad po tu neyszkętamu sópólu ysztórietu, smertis anus óżbęg, atskyrdams duszy nóu kuna pałaystówy, arba pałaystówys“ (Pabrėža, 2020, p. 214).

J. A. Pabrėža, pamoksle pateikdamas išsamų ir atvirą, iš pirmo žvilgsnio su religine tematika tiesiogiai nesusijusį [gal labiau tiktų sakyti, kad su religine tematika tiesiogiai nesusijusį] ligos aprašymą, atskleidžia, kad jam, kaip liaudies gydytojui, medicininė praktika yra kunigiškosios tarnystės dalis. Remdamasis ne tik savo patirtimi, bet ir užrašytame pamoksle nurodydamas medicininės literatūros lenkų kalba šaltinius, rodo, kad jo požiūris į žmogų organiškas, apima tiek jo kūno, tiek sielos sveikatą: „[w]eyziekyt. Ar tay nepyłdos żodey Raszta Szwęta, iog neczistata łosnay ógnys koke wys prarin. <...>. Prarin tórta, szłowy, o pagalaus yr paty sweykata żmogaus.− O netyktay patem Neczistatynikóu yszkadyi neczistata jo, ale dar yr kytyms. Nes lyga pyktoji kimbąti ira, yr sweykus gał óżrożity“ (Pabrėža, 2020, p. 214). Šiame kontekste svarbu išryškinti antropologinį Pabrėžos pamokslų pobūdį: pirmą kartą lietuviškosios katalikiškosios pamokslininkystės istorijoje taip iškeliama žmogaus kūno reikšmė, skatinama rūpintis savo sveikata. Rūpinimosi savo kūnu aspektas susiejamas su visuomene, pamoksluose teigiama, kad asmuo už savo elgesį ir gyvenimo būdą atsakingas ne tik Dievui, bet ir bendruomenei.

Kalbėdamas apie ligas, J. A. Pabrėža kritikuoja ir tuo metu paplitusią gydymosi pas žiniuonis praktiką: „[o] giditoiey, yr Giditojys, kóryi nieka nemokiedamis lygu moksła, óżdóud lygonyi tokes żoles ysz kóriu nóumyrszt: argi niera teypojaus dikays razbaynikays?“ (Pabrėža, 2020, p. 195). Pastebėtina, kad už tokį elgesį pamokslininkas kritikuoja tik tokia praktika užsiimančius asmenis. Pamoksle atskleisdamas jų neatsakingumo pasekmes ir vadindamas juos žudikais, J. A. Pabrėža tuo pat metu šviečia tikinčiuosius bei moko juos atsakingumo.

Kūno moralė J. A. Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ yra neatsiejamai susijusi su kitomis skyriaus pradžioje minėtomis moralės rūšimis. Ypač daug dėmesio pamokslininkas skyrė lytinei moralei. Ši kūno moralės sritis „Pamoksluose vairingose materijose“ išskirtinė, nes J. A. Pabrėža neapsiriboja moralinėmis ir teologinėmis temomis, bet atsiskleidžia ir kaip liaudies gydytojas. Pasak J. A. Pabrėžos, lytinis amoralumas yra išskirtinė nuodėmingo elgesio rūšis, nes pažeidžia visą asmenį: jo

turtą, gerą vardą, sveikatą ir kenkia aplinkiniams, t. y. susargdina dvasią, sielą ir kūną bei tiesiogiai nusikalsta artimo meilei, keldamas pavojų aplinkiniams. J. A. Pabrėža, atskleisdamas, kad kūno amoralumo problemos kyla ne iš kūno, t. y. priešindamasis minčiai, kad kūnas yra blogio kūrinys, atskleidžia kiekvieno nuodėmingo veiksmo kūno atžvilgiu sąsają su visu žmogumi, t. y. ir vidine asmens būsena. Taip atskleidžiama pamokslininko mintis, kad žmogus, nebūdamas sukurtas iš atskirų fizinio ir dvasinio pasaulio dėmenų, veikia kaip vienis ir pagrindinių amoralaus elgesio priežasčių šaknys glūdi vidiniame žmogaus pasaulyje. Žvelgiant tik į amoralų asmens elgesį su savo kūnu išryškėja, kad pagrindinė tokio tipo nuodėmių priežastis yra asmens neatsakingumas.

3.2.Psichologinis / socialinis moralumas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“

Psichologinio / socialinio moralumo terminu Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ galima apibūdinti elgesį su aplinkiniais asmenimis ir laikyseną jų atžvilgiu (socialinės moralės ir socialinio moralumo santykis), taip pat priežastis, skatinančias amoralų elgesį su aplinkiniais (psichologinės moralės ir psichologinio moralumo santykis). Psichologinė / socialinė moralė aiškiausiai atsiskleidžia pamokslininkui kalbant apie liežuvio nuodėmes (apkalbas, šmeižtą ir t. t.). Šios rūšies amoralumas yra lengvesnis už tuštybę ir puikybę, nes amoralus elgesys su kitais asmenimis arba intencija padaryti žalą reputacijai gali būti pastebėta aplinkinių, t. y. lemia sunkiai atitaisomą, tačiau pastebimą ir įmanomą reflektuoti moralinę žalą. Vienintelis būdas išvengti tokio tipo nuodėmių, pasak tėvo Ambraziejaus Pabrėžos, yra kontroliuoti savo mintis, nes „pyrmiaus óż łayka prispasabyi szyrdi sawa ónt jemymos akrutnibys prisz artyma (Pabrėža, 2020, p. 201).

3.2.1. Liežuvio nuodėmės „Pamoksluose vairingose materijose“

J. A. Pabrėža „Pamoksluose vairingose materijose“ itin daug dėmesio skiria vadinamosioms liežuvio nuodėmėms, t. y. apkalboms ir šmeižtui. Šioms temoms rinkinyje skirti net keturi pamokslai: 1824 m. Vėžaičiuose sakytas pamokslas „Apey griekus lyiżówy“, 1812 m. Salantuose „Apey Pasudyiyma yr szłowys Artyma nóuplieszyma“, 1799 m. Tveruose „Kaypo żaltis ysz neticziu tiłomis ikiert, yr i żmogaus ikóusta gisłas tróczizna ileid, teyp draskos szłowy Artyma, kłausąciu ausis yr szyrdi troczizno“ ir 1830 m. Mosėdyje sakytas pamokslas „Apey draskima szłowys Artyma“. Pabrėža išskiria

trijų rūšių liežuvavimo nuodėmes kalba: šmeižtą, melavimą ir apkalbas. Pamokslininkas teigia, kad šios nuodėmės yra itin sunkios, nes nusižengia Dievo nustatytai tvarkai, padaro beveik neatitaisomą žalą kitiems ir taip pražudo paties nusidėjėlio sielą. J. A. Pabrėža išvardija, kas Dekaloge apibrėžiama kaip liežuvio nuodėmės: „Dyiwas tó prisakimó óżgen: yr neteysiu swieczyiymu,−yr małagistys,− żodziu szkaławojęcziu artyma.− yr mórmieiyma prisz kyta. yr pakalbieiyma só pasudyiymó.− yr siejyma nezgadu tarp kytu <...>. [S]akąt: óżgen wysokiu kałbu draskącziu meyly artyma“ (Pabrėža, 2020, p. 262). J. A. Pabrėžai kalbos amoralumo temos aktualumą rodo ir tai, kad „Pamoksluose vairingose materijose“ jos apibūdinamos kaip blogesnės už mirtį, nes liežuvio nuodėmių padarinius patiriantis žmogus nebegalės visiškai iš jų išsilaisvinti.

Pabrėža rinkinyje itin didelį dėmesį kreipia į nuodėmingų veiksmų šaknis, t. y. stengiasi analizuoti gilumines dvasines nedoro ar net amoralaus elgesio priežastis. Pirmiausia tėvas Ambraziejus Pabrėža iškelia moralinės skriaudos, viena vertus, lygiavertiškumą materialinei skriaudai, kita vertus, iškelia moralinę skriaudą kaip kenksmingesnę už materialinę („[ż]ynot wysy, iog Sekmós Dyiwa Prisakims saka Newok. O kas wag, tas grieszyi. Ale szłowy żmogaus, toly brągesny ira óż jo tórta: tada iey tas grieszyi, kórs koki tórta kyino pawag; tolyi peunesney grieszyi tas, kórs szłowy gera kam pawag apskełbdams ji“ (Pabrėža, 2020, p. 273). Tokios nuodėmės kaip melas ar tuo labiau šmeižtas sugriauna nukentėjusiojo gerą vardą bendruomenės akyse, be to, kaip pabrėžiama „Pamoksluose vairingose materijose“, net ir šmeižtą atšaukus, padaryta žala dažniausiai yra iki galo nebeatitaisoma.

3.2.2. Melas „Pamoksluose vairingose materijose“

Su kalbine elgsena susijusio amoralumo svarstymą Jurgis Ambraziejus Pabrėža pradeda akcentuodamas melo problematiką. Išskyręs tris melagystės rūšis (melas siekiant gero tikslo ar siekiant apsiginti („łosnay dieł gera kam padarima: kad kas, ar tay dieł pagelbieiyma kyta, arba dieł apgynima sawys, arba dieł nedatiryma koky nóutruky, małou, tay tyisa, ale be jokios kridwas yr yszkadas padarima kytam“ (Pabrėža, 2020, p. 265); melą siekiant pajuokauti („[k]ad kas dieł jóuka małóu, yr dieł palinksmynyma kytu, ale be joky óżpikynyma kytu“ (Pabrėža, 2020, p. 265); melą, turintį neigiamas pasekmes („kad kas par sawa maławyma óżyszkadyi kytam ar tay ónt tórta, ar ónt szłowys, arba ónt kuna, ónt sweykatas“ (Pabrėža, 2020, p. 265)), jis akcentuoja, kad melas tampa blogiu tik įvykdant tam tikras salygas, t. y. kai meluojama sąmoningai. Katalikų bažnyčia, skirdama du nuodėmės laipsnius, išskiria sąlygas sunkiai nuodėmei įvykdyti: nuodėmė turi būti padaryta svarbiame dalyke,

aiškiai suprantant, kad elgiamasi blogai ir su laisvos valios pritarimu daromam blogiui. J. A. Pabrėža, kalbėdamas apie melo nuodėmę, teigia, kad tokio tipo blogiui įvykdyti tereikia dviejų sąlygų: supratimo ir valios pritarimo. Savo poziciją pamokslininkas argumentuoja melo prigimties nesuderinamumu su Dievo prigmtimi ir Jo įdiegta morale: „małagiste isz naturas sawa ira pyktó dayktó. Nes priszynas Dyiwóu. Dyiwas ira tyisó, o małagiste kwalczió. Dyiws niewyna apgauty negał: o małagiste apgaun. Dyiwas ira szaltynió szwętabliwóma, o małagiste wersmy nepaczczciwóma“ (Pabrėža, 2020, p. 266).

Pamokslininkas, kalbėdamas apie melagystes, daug dėmesio kreipia į situacijas, kada melas tampa mirtina nuodėme. Kaip jau minėta, jis akcentuoja, kad nuodėmė visados yra nuodėmė, tačiau ne visuomet mirtinas, nuo Dievo atskiriantis blogis. Pasak J. A. Pabrėžos, melavimas tampa mirtina nuodėme tuomet, kai kenkia tikėjimui arba artimo geram vardui, o lengva nuodėmė įvykdoma tuomet, kai padaroma žala nedidelė, t. y. nepakenkia nei Dievui, nei tikėjimui, nei artimo šlovei, turtui ar sveikatai: „ta małagiste, kóri nedara kridwas ne Wieray Szwętai, ne garbey Dyiwa, neba artymam ar tay ónt tórta ar ónt szłowys, arba ónt sweykatas; ira griekó pauszednó“ (Pabrėža, 2020, p. 267). Atkreiptinas dėmesys į J. A. Pabrėžos požiūris į melą: viena vertus, jis gali būti nenuodėmingas, taigi, laisvai vartotinas, kita vertus, jis gali tapti mirtina nuodėme. Pagrindinė melo kaip amoralaus elgesio blogybė ta, kad jis, nors ir vartojamas susikosčius aplinkybėms, padarančioms jį nenuodėmingu veiksmu, vis dėlto veikia kaip sąžinę bukinanti ir amoralumą skatinanti priemonė: „Małagistes mażas norint Duszys neóżmusz, bet anóu wed i sunki grieka. Nes tas, katras tąkey małóu lęgwusy dayktusy, par prisyjaukynyma pri małagistys, ónt to ateys, iog pygey atsywożis yr ónt smertełna maławyma“ (Pabrėža, 2020, p. 268). Melas, kaip jį traktuoja J. A. Pabrėža, nors ir nebūdamas didžiausia liežuvio nuodėmė, pirmiausia savimi neigia Dievą, kuris yra Tiesa, antra, atbukindamas tikinčiojo sąžinę, veda jį į didelių ir sunkių nuodėmių darymą. Atsižvelgiant į tai galima daryti išvadą, kad melavimo kaip veiksmo santykis tarp moralės ir moralumo nėra tapatus. Pavyzdžiui, melas juokaujant, J. A. Pabrėžos apibrėžiamas kaip moralus, t. y. netapdamas sunkia nuodėme savaime, kaip veiksmas yra amoralus, nes veda žmogų į sunkesnes ir didesnes nuodėmes.

3.2.3. Apkalbos / šmeižtas „Pamoksluose vairingose materijose“

Jurgis Ambraziejus Pabrėža apkalbas apibrėžia plačiai, į apkalbų sąvoką įtraukdamas ir šmeižimo veiksmus: „[p]akalbieiyms ne kyts kas ira; kyik tyktay nóupliesztyms szłowys geros artymam par apszłowynyma, arba apkalbieiyma jo“ (Pabrėža, 2020, p. 272). Kaip matyti iš

pamokslininko pateikto apibrėžimo, apkalbos ir šmeižtas visuomet yra prieštaraujantys moralei, o šmeižimas ir apkalbėjimas – amoralūs veiksmai.

Apkalbos ir šmeižtas prieštarauja moralei ir moralumui pirmiausia todėl, kad prieštarauja artimo meilei. „Pamoksluose vairingose materijose“ apkalbos ir šmeižtas prilyginami žmogžudystei: „[s]zwęts Bernards grieka apskelbyma ligió saka esąt razbaynikistey: yr twyrtyn: iog apkalbiedams kyta, wynkartó lyižówió sawa padara tris smertełnas ronas: pyrmiaus ronyi tóu, kóri pakałb, plieszidams szłowy jo, yr óżmuszdams ji ónt szłowys pri kytu. Óntra. Ronyi yr óżmusz ónt duszys tóu, prisz kóri pakałb kyta: nes anóu padara sziebró, i kório ausis pawogta szłowy kytam, ided.− O kaypo sziebrós pri wagistys ira ligós patem apskelbiejóu.− Treti ronyi yr patsay sawi: nes pakalbiedams artyma ożmusz sawi pats ónt Duszys par grieka smertełna dasyleydyma“ (Pabrėža, 2020, p. 273). Remdamasis Šventojo Bernardo mokymu, J. A. Pabrėža akcentuoja šmeižto ir apkalbų nuodėmingumą (atkreiptinas dėmesys, kad pamoksluose šias nuodėmes jis vadina žaizdomis, t. y. lygina liežuvio nuodėmes su fiziniu smurtu) komentuoja trimis lygmenimis: sugriauna kito asmens reputaciją, skatina kitus žmones klausytis šmeižikiškų kalbų, taigi, kenkia savo artimo sielai, ir trečia priežastis – nusidėdamas tokia daugybe nuodėmių apkalbantysis ir šmeižiantysis praužudo ir savo sielą.

„Pamoksluose vairingose materijose“ J. A. Pabrėža nurodo, kada kalbėjimas apie kito asmens tikrą ar tariamą blogą elgesį nėra amoralus, kai norima asmenį pataisyti. Vienintelė situacija, kai galima kalbėti apie kitų asmenų nederančius veiksmus, yra tuomet, kai norima asmenį pataisyti ir apie nederamą elgesį pranešama nusikaltusio asmens vyresniesiems, t. y. tėvams, dvasininkams ir t. t., tačiau pabrėžiama ir intencijos svarba – būtinas susirūpinimas minimu asmeniu ir siekis padėti jam pasitaisyti: „daneszty kyino nóusydieiyma Wiresnibey, kayp tay. Gimditojems, Dasietkynikóu, Kónygóu, Klybonóu, yr Ponóu Dwasyszkam to nóusydedączioiy: o tay daneszty ne ysz pleszkieiyma, ale dieł paprowyiyma, netyktay wałnó; ale yr kanyczney reyk. – Nes toks daneszyms niera apkalbieiymó, kad kas pasaka tyms, kóryms prigół pyktay darączius paprowity. Yr łabay geray dara tokius daneszdamis tyims, pri kóriu prigół: o nedaneszdams grieszitu pats, nes dazwalitu apibrozity Pona Dyiwa“ (Pabrėža, 2020, p. 275). Matyti, kad tokio pobūdžio pokalbiai turėtų vykti privačiai, nesivadovaujant emocijomis bei turėti krikščioniškos artimo meilės įkvėptą tikslą. J. A. Pabrėža teigia, jog tam, kad tokio pobūdžio pokalbiai atitiktų moralės ir moralumo reikalavimus, būtina juos aptarti su nuodėmklausiu.

Nuodėminga yra ne tik apkalbėti ar šmeižti žmogų, bet ir klausytis apkalbėjimo ar šmeižiančių kalbų. J. A. Pabrėža teigia, kad noromis tokių kalbų klausantis asmuo nusideda sunkiau už šmeižiantįjį ir apkalbantįjį, nes klausymasis veikia kaip tokias kalbas skatinantis veiksnys: „kad pakałbącziu nieks

nekłausitumes; tórietu nóu pakalbieiyma lautys, kad pakałbątesis regietumes, iog nieks nenor jo pakalbieiyma gyrdiety; nedristu nie bórnas atwerty ónt szłowys kyino draskima. Dydesney tada prisyded pri pakalbieiyma tas, kórs pakałbąty kłausos, nekóu tas, kórs pakałb: diełtogi sunkesney yr grieszyi“ (Pabrėža, 2020, p. 277). Teigdamas, kad klausančiojo atsakomybė didesnė už kalbančiojo, J. A. Pabrėža įveda abipusę atsakomybę už nuodėmę. Taip sukuriama apkalbų ir šmeižto nuodėmės schema: pirmiausia kalbama apie nukentėjusįjį, kurio kančia ir patirta žala yra beveik neatitaisoma. Apkalbantis ar šmeižiantis asmuo daro sunkią nuodėmę, tačiau sunkesnė nuodėmė tam, kuris atidžiai klausosi, t. y. skatina tokių kalbų plitimą. Parodydamas, kad šioje situacijoje kaltas ne tik ir ne tiek kalbantysis, kiek klausantysis, J. A. Pabrėža skatina pamokslo klausytojus prisiimti asmeninę atsakomybę už visus savo veiksmus, nes moraliniu požiūriu, kalbant apie apkalbas ir šmeižto sleidimą, nė viena pusė negali likti pasyvi.

J. A. Pabrėža „Pamoksluose vairingose materijose“ siūlo moralės ugdymo būdą tiek apkalbas ar šmeižtą skleidžiančiajam, tiek tokių kalbų klausančiajam. Toks apkalbų ir šmeižto įveikos būdų pasiūlymas rodo, kad pamokslininkas, priešingai nei būdinga Baroko laikotarpio pamokslams, stengėsi išvengti tikinčiųjų įbauginimo. Kalbėdamas apie pagundos netinkamai kalbėti apie kitus įveiką, J. A. Pabrėža patiriančiajam pagundą siūlo mąstyti apie nederamai pasielgusiojo intenciją: „[n]orint regietómi kóu pykta padariós artyma tawa <...> nepakalbiek jo, ale geriaus teysink ji, sakidams, iog noris tóu padary, ale to dasyleyda ne só pyktó mysly. – O iey negali beyszteysinty netyktay jo nóupóuly, ale yr jo myslys, jo Jtyncyjys; tad yszteysink ji, iog tay padary ysz neżynoima, arba ysz słabnibys, arba ysz pripodka. – O jeygó regems nóusidieiyms niejoky yszteysynyma nebipriym: tad sau teyp sakik: tyks noris ónt yr sógrieszyiy: ale jau rasi óż tatay yr pakutawoiy: rasi jau Dyiwas atleyda jem grieka jo“ (Pabrėža, 2020, p. 275). Taip išryškinamas Katalikų bažnyčios teigiamas ir Šv. Tomo Akviniečio išplėtotas teiginys, kad veiksmų moralumas priklauso nuo intencijos grynumo, kitaip tariant, rezultatas Dievui nėra esmingai svarbus, lemiamą reikšmę veiksmų moralumui ar moralumui turi intencija, kuria vadovaujantis buvo veikiama. Net jeigu tokio veiksmo rezultatas buvo blogas, darbas savaime nėra nuodėmingas, nes asmuo intencionaliai siekė gero.

„Pamoksluose vairingose materijose“ J. A. Pabrėža siūlo būdus, kaip nutraukti nuodėmingas kalbas: liepti nutilti, nukreipti kalbą, veido mimika parodyti nepritarimą girdimoms kalboms: „[j]ey tas kórs prisz tawi Artyma pakałb, ira óż tawi mażesnis, arba toky stona, kórem gali lyipti tiliety: tad lyipk jem nóutilty. – O iey to negali padarity; tad pradiek kóu kyta kalbiety, partraukdams anóu pykta kałba. O iey nie to negali padarity, tad parodik byn weyda toki, iog nenori to kłausityis. Arba iey gali, atsytrauk szalyn nóu teyp kałbąty, kad grieka swetyma nebutómi tawarczió“ (Pabrėža, 2020, p. 278).

Išdėstydamas būdus nuodėmei išvengti, J. A. Pabrėža įrodo, kad kiekvienas tikintysis privalo priimti sprendimus kito asmens elgesio klausimu ir nuspręsti, kaip reaguoti į kito asmens nederamą elgesį. Taip pamokslininkas ugdo tikinčiųjų atsakomybę už savo elgesį. Be to, kalbėdamas apie šmeižto ir apkalbų klausymosi problemą, J. A. Pabrėža ugdo tikinčiųjų kritinį mąstymą. Pateikdamas šmeižto pavyzdžius iš Biblijos (patriarcho Juozapo ir Zuzanos istorijas), skatina tikinčiuosius aklai netikėti girdimomis kalbomis.

Šmeižto ir apkalbų nuodėmės sunkumą lemia ir šlovės sugrąžinimo klausimas. Pamokslo pradžioje pateikęs tris aspektus, rodančius, kaip liežuvio nuodėmės kenkia ne tik apšmeižtajam / apkalbėtajam, bet ir tokias kalbas skleidžiančiam ir jų klausančiam, J. A. Pabrėža akcentuoja šlovės grąžinimo klausimą. Pamokslininkas teigia, kad šmeižto atšaukimas yra beveik neįveikiama užduotis dėl apkalbų plitimo. Asmenys, išgirdę apie kitą žmogų blogai kalbant, linkę apie tai kalbėti kitiems asmenims, todėl šmeižtas ir apkalbos išplinta: „[d]aykta pawogta gał kas pagróużinty ne par sawi pats, ale par kyta koki żmogó: o tas, kórs kyta apszłowyna, pawins pats atgróużinty szłowy gera netyktay prisz tus prisz kórius pasakoiy, ale ir prisz tus i kóriu ausis daejy ta neszłowy par ji yszreykszta“ (Pabrėža, 2020, p. 284). Dėl šios priežasties atšaukti šmeižto beveik neįmanoma, todėl neįmanoma ir visavertė nusidėjusiojo atgaila, jo išpažintys taptų galiojančios tik visiškai šmeižtą atšaukus. Taigi, šmeižto nuodėmė užtraukia tikinčiajam ekskomunikos bausmę. Būdamas atskirtas nuo Katalikų bažnyčios teikiamų sakramentų, tikintysis praranda visaverčio dvasinio gyvenimo galimybę ir taip nuskurdina, o galiausiai ir pražudo savo sielą.

Kalbinė disciplina atsispindinti J. A. Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ aiškiai rodo, kad kalba, ypač daranti tiesioginę įtaką kitų asmenų reputacijai, turi būti valdoma, kiekvienas pasisakymas atidžiai apmąstytas ir įvertinta, kam ir kokiomis aplinkybėmis turi būti atskleistos kitų nuodėmės ir blogi polinkiai. Pažymėtina, kad pamokslininkas klausytojams pateikia praktinius patarimus, kaip kovoti su pagunda nederamai kalbėti apie kitus asmenis. „Pamoksluose vairingose materijose“ akivaizdus J. A. Pabrėžos pateiktas abipusės atsakomybės moralės modelis, kai apkalbų ir / ar šmeižto klausytojas pripažįstamas kaltesniu už kalbantįjį, nes parodytas susidomėjimas skatina toliau vystyti nederamas ir nuodėmingas kalbas. Plėtodamas melo temą, pamokslų autorius teigia, kad bet koks melas nėra ir negali būti gėris, tačiau, iškeldamas teologinius skirtumus tarp sunkios ir lengvos nuodėmės, įrodo, kad melas dažnai tampa mirtina nuodėme, o „lengvo“ ir „nekalto“ melo praktikavimas, nors tiesiogiai ir nepažeidžia moralės normų, yra amoralus elgesys, nes padaro asmens sąžinę mažiau jautria ir taip įtraukia jį į didesnes ir sunkesnes nuodėmes.

Apibendrinant moralės ugdymo modelį J. A. Pabrėžos „Pamoksluose vairingose materijose“ matyti aiškus tikinčiojo atsakomybės teigimas. J. A. Pabrėža savo homiletikos rinkinyje dėstydamas nuodėmingo elgesio būdus, priežastis ir pasekmes, stengiasi parodyti kiekvieno asmens vertingumą, klausytojams įteigti, kad visi žmonės yra Dievo vaikai, taigi, tarpusavyje susieti brolystės ryšiu. Toks požiūris į žmogų – naujas lietuviškosios pamokslininkystės istorijoje: Mykolas Olševskis savo pamoksluose žmogų mato kaip nusidėjėlį, Kiprijonas Lukauskas teigia socialinio statuso svarbą (Tereškinas, 1996), o J. A. Pabrėža į tikinčiuosius žvelgia ir skatina juos vienam į kitą žvelgti kaip į brolius ir seseris („Nó tadgi Broleley Seserelys“ (Pabrėža, 2020, p. 74)). Kadangi žmonės yra broliai ir seserys Kristuje ir bažnyčioje, todėl juos saisto ir artimo meile paremta abipusė atsakomybė.

Išvados

Katalikų bažnyčia XVIII a. pab. – XIX a. I p. išgyveno pokyčių laikotarpį: Švietimo amžiaus plėtotos sekuliarios idėjos, Didžiosios Prancūzijos revoliucijos metu vykdytas teroras Bažnyčios atžvilgiu ir Napoleono Bonaparto sudarytas nelygiavertis konkordatas sudavė smūgį Katalikų bažnyčios statusui Europoje. Neramumai neaplenkė ir tuometinės Abiejų Tautų Respublikos. Trečiasis ATR padalijimas ir Lietuvos Katalikų bažnyčios prijungimas prie Rusijos imperijos kėlė iššūkių Katalikų bažnyčiai išsaugoti turėtą savarankiškumą. Pagrindinė Rusijos imperijos religinė jėga – Stačiatikių bažnyčia – buvo tiesiogiai priklausoma nuo pasaulietinės valdžios. Tą patį siekta padaryti su carinės Rusijos valdžioje atsidūrusia Lietuvos Katalikų bažnyčia. Romos popiežius, tvyrant įtampai Europoje, nenorėjo veltis į konfliktą su carine Rusija, todėl kanoniškai patvirtino Mogiliovo arkivyskupijos įsteigimą, t. y. atvėrė Rusijos imperijos politikams kelią daryti įtaką Lietuvos Katalikų bažnyčiai.

Pirmoje XIX a. pusėje Katalikų bažnyčia vis dar gyvavo remdamasi katalikų Apšvietos idėjomis. Jos idėjinės šaknys glūdėjo dar Tridento susirinkime, kurio metu buvo numatytos gairės Katalikų bažnyčiai modernizuoti. Būtent Tridento susirinkimo metu buvo nuspręsta įpareigoti kunigus reguliariai ir tikintiesiems suprantama kalba sakyti pamokslus. Būtent ši idėja bus aktuali katalikų Apšvietos laikotarpiu. Katalikų Apšvietos judėjimas kaip pagrindinį savo uždavinį kėlė tikėjimo ir proto suderinamumo klausimą. Katalikų bažnyčios vadovybė (Lietuvoje šią misiją vykdė Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis) ėmė skirti didesnį dėmesį tiek tikinčiųjų, tiek dvasininkų lavinimui. J. A. Pabrėža, įgijęs puikų išsilavinimą tiek teologijos, tiek gamtos mokslų srityje, tapęs vienuoliu dėstęs Kretingos mokykloje ir gydęs žmones kaip liaudies gydytojas, paskirtas vienuolyno pamokslininku visuomenės švietimo pareigą vykdė itin atsakingai. Jo paties parengti ir įrišti pamokslų rinkiniai, kurių vienas yra ir šiame darbe analizuotas rinkinys „Pamokslai vairingose materijose“, buvo pasitelkiami ir kitų kunigų. Katalikų bažnyčioje vyraujant hierarchinei luominei sistemai (popiežiui paklūsta vyskupai, vyskupams paklūsta kunigai, kunigams paklūsta tikintieji), kunigas tapo autoritetu visai bendruomenei. Taip per Šv. Mišias sakomi pamokslai ėmė įgyti didelę moralinę vertę, dvasininkai gavo įpareigojimą juos sakyti kaip įmanoma dažniau, nes pamokslo žanras tapo pagrindine tikinčiųjų ugdymo priemone. Dėl šios priežasties pamokslas kaip žanras tapo svarbus lietuviškajai kultūrai, nes atspindėjo didžiausias to meto problemas.

J. A. Pabrėžos homiletikos rinkinys „Pamokslai vairingose materijose“ pasižymi struktūruotumu tiek teminiu, tiek teksto konstravimo požiūriu. Teminių pamokslų rinkinyje plėtojama Dievo įsakymų vykdymo ir moralės tematika, J. A. Pabrėža nuosekliai dėsto tikintiesiems Dekalogą, plėtodamas temą per dorybių ir nuodėmių prizmę.

J. A. Pabrėžos homiletikos rinkinys „Pamokslai vairingose materijose“ veikė kaip tikinčiųjų ugdymo priemonė. Jo dėstomam katalikiškosios moralės ir etikos suvokimui didelę įtaką padarė ir jo kaip liaudies gydytojo praktika. Būdamas pirmasis ryškus kunigas ir liaudies gydytojas, J. A. Pabrėža kūną paverčia vienu iš savo pamokslų objektų.. Taip J. A. Pabrėža sujungia mediciną ir pastoraciją, jo pamokslai tampa pirmaisiais, kuriame susietos šios dvi sritys. Pamokslininkas, aiškindamas Dekalogo turinį, ugdo tikinčiųjų moralę pirmiausia skirdamas moralę ir moralumą, pateikdamas situacijų problemiškumą. Jis ragina nukreipti dėmesį nuo nuodėmingų veiksmų ir atrasti vidines nedoro elgesio priežastis. Pastebėta, kad J. A. Pabrėža itin daug dėmesio skiria kūno ir kalbos disciplinavimui. Kalbėdamas apie kūno moralumą, jis ragina juo rūpintis, skirti laiko poilsiui (šią mintį įrodo tai, kad J. A. Pabrėža pervargimą apibūdina kaip vieną iš nuodėmių V Dievo įsakymui. Jis teigia, kad taip asmuo ne tik sumenkina darbo kokybę, bet ir kenkia savo sveikatai. Kartais toks pakenkimas tampa nebepataisomu). Taigi, kūno disciplinavimas, pasak J. A. Pabrėžos, turi tapti drausminančia priemone, tačiau negali kenkti žmogaus kūnui, jo žaloti. Pabrėža taip pat neigia barokinę nuostatą apie materiją kaip šėtono kūrinį. Pamokslininkas akcentuoja, kad svarbus moralaus elgesio dėmuo yra tinkamas elgesys su savimi. Vėliau J. A. Pabrėža parodo, kad nuodėmės prieš savo kūną veikia ir aplink esančiuosius, kad išorinis gyvenimas ir vidinis gyvenimas yra neatskiriamai susiję.

Apkalbų ir šmeižto temai „Pamoksluose vairingose materijose“ taip pat skiriama daug dėmesio. J. A. Pabrėža, kalbėdamas apie apkalbų ir šmeižto neatitaisomumą, įveda abipusę atsakomybę už liežuvio nuodėmes, t. y. teigia, kad nuodėmė yra apkalbėti ir šmeižti, tačiau didesnė nuodėmė apkalbų ir šmeižto klausytis, nes pasyvumas įjungiamas į moralumą kaip nuodėmę skatinantis veiksnys. Svarbu paminėti, kad J. A. Pabrėža ne tik išdėsto nuodėmingo elgesio rūšis, pobūdį ir priežastis, bet ir siūlo jų sprendimo būdus. Vėlesni, XIX a. pab. Antano Tatarės pamokslai laikomi viena iš didaktinės prozos pradžios apraiškų. Tad galima teigti, kad J. A. Pabrėžos indėlis į lietuviškąją pamokslininkystę tapo impulsu naujai literatūros kūrinių krypčiai lietuvių literatūroje.

J. A. Pabrėžos „Pamokslai vairingose materijose“ struktūra ir dėstymo būdu panašūs į XVIII a. pab. pamokslininko vienuolio pranciškono Kiprijono Lukauskio pamokslus. Tačiau, žvelgiant turinio požiūriu, lietuviškosios pamokslininkystės kontekste išsiskiria kaip pamokslai, teigiantys kiekvieno

tikinčiojo atsakomybę tiek už save, tiek už kitus. Pamokslininkas, klausytojams dėstydamas pagrindines katalikiškosios moralės gaires, iškelia visiškai naują idėją: jis skelbia, kad kiekvienas asmuo, sukurtas Dievo, yra neatsiejamai susijęs su kitais. Taigi, kiekvienas jo poelgis, netgi tieisogiai veikiantis tik patį asmenį (kaip jau minėta kalbant apie neskaistumo nuodėmes), turi padarinių ne tik jam pačiam, bet ir jo šeimai bei platesnei benduomenei. Taip pat J. A. Pabrėža atskleidžia sąsają tarp kūno ir sielos. Jis teigia, kad asmuo, nuskaltęs kūnu, kenčia keleriopus nuodėmės padarinius: ji paveikia ne tik asmens kūną, bet ir jo dvasinį bei socialinį gvenimą. Nusidėjęs kūnu, asmuo pakenkia savo sveikatai, sugriauna santykius su savo šeima, taip pat gali pakenkti ir bendruomenei (tai Pabrėža ypač akcentuoja kalbėdamas apie ligas). Galiausiai nusidėdamas žmogus pakenkia savo sielai, t. y. giliausiai savo paties esmei. Toks socialinio atsakingumo diegimas nebūdingas nei Mykolo Olševskio, nei Kiprijono Lukauskio pamokslams.

J. A. Pabrėžos išreikštas požiūris į žmogų kaip Dievo kūrinį, Katalikų Apšvietos plėtota kiekvieno asmens pašaukimo į šventumą idėja lėmė, kad jo pamoksluose atsispindi kiekvieno asmens ir jo kasdienybės vertė. Žvelgiant į žmogų tokiu žvilgsniu, viskas tampa svarbu: J. A. Pabrėžai kasdieniai darbai, buvimas su šeima ir platesne bendruomene įgyja didžiulę vertę. Kasdienis žmogaus gyvenimas tampa egzistenciškai reikšmingu, todėl pamokslininkas tikintiesiems pateikia praktiškų patarimų ir gairių. „Pamoksluose vairingose materijose“ atsispindi jo siekis parodyti pamokslų klausytojams disciplinų prasmę ir vertę. J. A. Pabrėžos siūlomos kasdienio gyvenimo gairės paremtos savistaba, pamokslininkas skatina klausytojus nuolat klausti savęs apie veiksmų, minčių ir kalbų intenciją. J. A. Pabrėžai visas gyvenimas yra dvasiškas, o dvasiniame gyvenime nėra smulkenų ar nereikšmingų dalykų. Mylėti Dievą ir artimą reikia pradėti nuo savo elgesio ir pažiūrų keitimo.Taip, kaip teigia J. A. Pabrėža, yra jautrinama sąžinė ir galiausiai gali būti pasiektas kievieno krikščionio tikslas – šventumas.

Šaltiniai ir naudota literatūra

Akvinietis, T., 1998. *Žmogaus veikla dorovės požiūriu: Teologijos suma I-II 18-21 klausimai*. Vilnius: Logos

Aleknavičienė, O., 1999. *Jono Bretkūno Postilės perikopių šaltiniai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institiutas

Aleksandravičius, E., *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos

Barbéris, P., 1990. Sociokritika. *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*. Vilnius: Baltos lankos

Biržiška, V., 1950. Kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža. *Aidai*. Prieiga: <https://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4532:pa&catid=298:2-vasaris&Itemid=329> [žiūrėta 2024 05 03 d.]

Biržiška, V., 1963. *Aleksandrynas*. Čikaga: JAV LB Kultūros fondas

Bretkūnas, J., 2006. *Jono Bretkūno „Postilė“*. parengė Ona Aleknavičienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas

Daukša, M., 1926. *Postilė*. Kaunas: Lietuvos universitetas

Daukša, M., 1990. *Postilės prakalbos*. sud. Arnoldas Piročkinas. Vilnius: Mintis

Gelmi, J., 1997. Nuo Didžiosios Prancūzijos revoliucijos iki XIX amžiaus vidurio. *Katalikų Bažnyčios istorija II*. Vilnius: Katalikų pasaulis

Gidžiūnas, V., 1993. *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771-1849)*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija

Jovaišas, A., 2000. *Mikalojus Daukša ir jo laikai*. Kaunas: Šviesa

Katalikų Bažnyčios Katekizmas, 2015. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai

Klietkutė, J., 2021. *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos kilmė*. Prieiga: <http://www.polia.info/Genealogija/JAPabreza/2022-07-08%20GHVI%20nr1%20p66-75%20Pabrezos%20kilme.pdf > [žiūrėta 2024 05 03]

Lehner, U., 2018. *Katalikų apšvieta: pamiršta pasaulinio judėjimo istorija*. Kaunas: Vox altera

Lukauskas, K., 1996. *Pamokslai*. parengė Juozas Karaciejus. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla

Olševskis, M., 2015. *Broma atwerta ing wiecznasti*. Kaunas: Už tradiciją

Pabrėža, J. A., 2009. *Taislius augyminis*. parengė Ona Kažukauskaitė ir Rita Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas

Pabrėža, J. A., 2019. *Geografija.* parengė Rita Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas

Pabrėža, J. A., 2020. *Pamokslai vairingose materijose*. parengė Rita Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas

Pacevičius, A, 2023. *Žemaičių daktaras Faustas: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos bibliotekos kilmė, raida ir paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla

Pociūtė, D., 2020. Nuo medicus philosophus prie medicus religiosus, arba kodėl Vilniaus jėzuitų akademijoje nebuvo medicinos studijų. *Problemos*. Prieiga: <https://www.zurnalai.vu.lt/problemos/article/view/21238/20351> [žiūrėta 2025 04 15]

Prašmantaitė, A., 2000. *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*. Vilnius: Diemedis

Sirvydas, K., 2015. *Punktai sakymų Gavėniai*. parengė Virginija Vasiliauskienė ir Kristina Rutkovska Vilnius: Lietuvių kalbos institutas

Subačius, G., 1996. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba. Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Prieiga: < https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2021/09/lais-t.8-2-g.-subacius.-jurgio-ambraziejaus-pabrezos-zemaiciu-kalba-p.-9-113.pdf > [žiūrėta 2024 05 04]

Šepetytė, R., 2023. *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos veikalo „Taislius augyminis“ bendrinių žodžių indeksas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas

Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas, 2009. Vertė A. Rubšys, Č. Kavaliauskas. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai

Tatarė, A., 1987. *Pamokslai išminties ir teisybės*. parengė Jonas Pilypaitis, Birutė Vanagienė. Vilnius: Vaga

Tereškinas, A., 1992. Stiliaus ir žanro problemos M. Alšausko ir K. Lukausko pamoksluose. *Senosios literatūros žanrai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 104-163

Tumas-Vaižgantas, J., 2004. *Raštai*, t. 15. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Vaitkevičiūtė, V., 2008. *LDK katalikiškas Baroko pamokslas : tarp ars vivendi ir ars moriendi.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Valančius, M., 2013. *Žemaičių vyskupystė*. parengė Vytautas Vanagas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Wołonczewskis, M., 1848. *Żemajtiu wiskupiste.* Vilnius: Juozapo Zavadskio spaustuvė

Žaltauskaitė, V., 2022. *Paklusnūs žmonės: Romos katalikų dvasininkų sociokultūrinė laikysena XIX a. II pusės Lietuvoje.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas

Summary

The master's thesis "Moral Upbringing in the First Half of the 19th Century: „Pamokslai vairingose materijose" by Jurgis Ambraziejus Pabrėža" analyzes the specific nature of J. A. Pabrėža's sermons and their relationship to the behavioral norms and condemnable customs prevalent in society at the time. Since this collection of sermons had previously been studied only from a linguistic perspective, and not in terms of content or genre development, this thesis aims to reveal the uniqueness and significance of this collection within the tradition of Lithuanian Catholic preaching. It also explores the social relevance of the sermons and highlights Pabrėža's perspective on the human being.

„Pamokslai vairingose materijose" ("The Sermons on Various Matters") are examined using the method of sociocritical literary analysis. This method was chosen in light of the dual relationship that the sermon, as a genre, maintains with society. The themes and development of the sermons are shaped by the lifestyle and cultural context of the community in which the clergyman lives and serves, yet the sermons also function as tools for education and are intended to influence and shape societal attitudes and behavior.

Pabrėža's collection clearly reflects the Catholic Church's catechetical program of the early 19th century, which was influenced by the ideas of Catholic Enlightenment. The Catholic Enlightenment movement promoted concepts that would later be affirmed and fully implemented by the Second Vatican Council, including the belief in a universal calling to holiness. Holiness was thus understood not as a privilege of the elect, but as a way of life offered to every believer. This led to the need to educate all members of the Catholic Church, especially those for whom formal education was typically inaccessible. Sermons were meant to fulfill this educational and moral formation role.

In undertaking the task of moral education, Pabrėža structured his sermons in the form of a catechism, using a question-and-answer format. This method resulted in a tightly structured text that clearly presents the preacher's core ideas. Since these sermons are intended to educate and morally shape believers—particularly by addressing ethical and moral transgressions—the collection is considered not a postil (a series of Gospel-based commentaries), but a set of thematic sermons.

In „Pamokslai vairingose materijose", Pabrėža chooses to educate his audience by analyzing sins and vices. In addressing bodily sins and those of the tongue, he modifies and expands the concepts of morality and immorality. When examining bodily immorality, Pabrėža argues that all sins harm the person on multiple levels: physically (in the case of bodily immorality), in terms of reputation

(psychological/social immorality), in interpersonal relationships, and spiritually, affecting the soul as the immortal part of the person. This reveals Pabrėža's fundamental anthropological view of the human being as responsible not only for oneself but also for others.

„Pamokslai vairingose materijose" by J. A. Pabrėža stand out in the Lithuanian Catholic preaching tradition because he presents himself both as a clergyman and as a folk healer. It is worth noting that, according to the constitutions of the Jesuit order (and thus applicable to the contemporary educational system), a priest could not also be a physician. After the founding of medical studies at the present-day Vilnius University in the 18th century, only laypeople could study and teach medicine. J. A. Pabrėža, as the first prominent figure to serve both as a priest and a folk healer, draws upon his medical knowledge in his sermons. „Pamokslai vairingose materijose" is the first collection of Lithuanian Catholic sermons to describe the course of illness in detailed and vivid terms.